

T. LIVII PATAVINI
LIBER XLII.

L. Postumius Albinus, M. Popillius Laenas quum omnium primum de provinciis exercitibusque ad senatum retulissent, Ligures utrique decreti sunt: ut novas ambo, quibus eam provinciam obtinerent, legiones, (binae singulis decretae) et socium Latini nominis dena millia peditum et sexcenos equites, et supplementum Hispaniae tria millia peditum Romanorum scriberent, et ducentos equites. Ad hoc mille et quingenti pedites Romani cum centum equitibus scribi iussi, cum quibus praetor, cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret; interim M. Atilius, vetus praetor, provinciam obtineret Sardiniam. Praetores deinde provincias sortiti sunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives et peregrinos, N. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Crassipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam. Priusquam magistratus proficiscerentur, senatui placuit, L. Postumium consulem ad agrum publicum a privato terminandum in Campaniam ire; cuius ingentem modum possidere privatos, paullatim proferendo fines, constabat. Hic, iratus Praenestinis, quod, quum eo privatus sacrificii in templo Fortunae faciendi causa profectus esset, nihil in se honorifice, neque publice, neque privatim, factum a Praenestinis esset, priusquam ab Roma proficisceretur, literas Praeneste misit, ut sibi magistratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi deverteretur, iumentaue, quum exiret

inde, praesto essent. Ante hunc consulem nemo unquam sociis in ulla re oneri aut sumptui fuit. Ideo magistratus mulis tabernaculisque et omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis. Privata hospitia habebant; ea benigne comiterque colebant: domusque eorum Romae hospitibus patebant, apud quos ipsis deverti mos esset. Legati, qui repente aliquo mitterentur, singula iumenta per oppida, iter qua faciendum erat, imperabant: aliam impensam socii in magistratus Romanos non faciebant. Iniuria consulis, etiamsi iusta, non tamen in magistratu exercenda, et silentium, nimis aut modestum, aut timidum Praenestinatorum, ius, velut probato exemplo, magistratibus fecit graviorum in dies talis generis imperiorum.

II. Principio huius anni legati, qui in Aetoliam et Macedoniam missi erant, renuntiarunt, *sibi conveniendi regis Persei, quum alii abesse eum, alii aegrum esse, falso utrumque, fingerent, potestatem non factam. Facile tamen apparuisse sibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Aetolia seditionem gliscere in dies, neque discordiarum principes auctoritate sua coerceri potuisse.* Quum bellum Macedonicum in exspectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari, pacemque deum peti precationibus, qui editi ex fatalibus libris essent, placuit. Lanuvii classis magnae species in coelo visae dicebantur; et Priverni lana pulla terra enata; et in Veienti apud Rementem lapidatum; Pomptinum omne velut nubibus locustarum coopertum esse; in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub existentibus glebis pisces emersisse. Ob haec prodigia libri fatales inspecti, editumque ab decemviris est, et quibus diis, quibusque hostiis sacrificaretur, et ut supplicatio prodigiis expiandis fieret: altera, quae priore anno valetudinis populi causa vota esset, ea

uti feriaeque essent. Itaque sacrificatum est, ut decemviri scriptum ediderunt.

III. Eodem anno aedis Iunonis Lacinae detecta. Q. Fulvius Flaccus censor aedem Fortunae Equestris, quam in Hispania praetor bello Celtiberico voverat, faciebat eniso studio, ne ullum Romae amplius aut magnificentius templum esset. Magnum ornamentum ei templo ratus adiecturum, si tegulae marmoreae essent, profectus in Bruttios, aedem Iunonis Lacinae ad partem dimidiam detegit; id satis fore ratus ad tegendum, quod aedificaretur. Naves paratae fuerunt, quae tollerent atque asportarent, auctoritate censoria sociis deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor rediit, tegulae, expositae de navibus, ad templum portabantur. Quanquam, unde essent, silebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est: ex omnibus partibus postulabatur, ut consules eam rem ad senatum referrent. Ut vero accessit in curiam censor venit, multo infestius singuli universique praesentem lacera-re: *Templum augustissimum regionis eius, quod non Pyrrhus, non Hannibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset foede, ac prope diruisset. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. Censorem, moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis, et loca tuenda, more maiorum traditum esset, eum per sociorum urbes diruentem templa, nudantemque tecta aedium sacrarum, vagari: et, quod, si in privatis sociorum aedificiis faceret, indignum videri posset, id deum immortalium templa demolientem facere: et obstringere religione populum Romanum, ruinis templorum templa aedificantem: tanquam non iidem ubique dii immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique.* Quum, priusquam referretur, appareret, quid sentirent Patres, relatione facta, in unam

omnes sententiam ierunt, ut eae tegulae reportandae in templum locarentur, piaculariaque Iunoni fierent. Quae ad religionem pertinent, cum cura facta: tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemptores nuntiarunt.

IV. Ex praetoribus, qui in provincias ierant, N. Fabius Massiliae moritur, quum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque, quum id nuntiatum a Massiliensibus legatis esset, senatus decrevit, ut P. Furius et Cn. Servilius, quibus succedebatur, inter se sortirentur, uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit, ut P. Furius idem, cuius ea provincia fuerat, remaneret. Eodem anno, quum agri Ligustini et Gallici, quod bello captum erat, aliquantum vacaret, senatusconsultum factum, ut is ager viritim divideretur. Decemviros in eam rem ex senatusconsulto creavit A. Atilius praetor urbanus, M. Aemilium Lepidum, C. Cassium, T. Aebutium Carum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. et L. Appuleios, M. Caecilium, C. Salonium, C. Munatium. Diviserunt dena iugera in singulos, sociis nominis Latini terna. Per idem tempus, quo haec agebantur, legati ex Aetolia Romam venerunt de discordiis seditionibusque suis, et Thessali legati, nuntiantes, quae in Macedonia gererentur.

V. Perseus, iam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omnes, non gentes modo Graeciae, sed civitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura, quam praestando, sibi conciliabat. Erant tamen magnae partis hominum ad favorem eius inclinati animi, et aliquanto quam in Eumenem propensiores: quum Eumenis beneficiis muneribusque omnes Graeciae civitates et plerique principum obligati essent: et ita se in regno suo gereret, ut, quae sub ditione eius, urbes nullius liberae civitatis fortunam secum

mutatam vellent. Contra Persea fama erat post patris mortem uxorem manu sua occidisse: Apellem, ministrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requisitum a Philippo ad supplicium, exsulantem, accessitum post patris mortem ingentibus promissis ad praemia tantae perpetratae rei clam interfecisse. Intestinis externisque praeterea multis caedibus infamem, nec ullo commendabilem merito, praeferebant vulgo civitates tam pio erga propinquos, tam iusto in cives, tam munifico erga omnes homines regi, seu fama et maiestate Macedonum regum praeoccupati ad spernendum originem novi regni; seu mutationis rerum cupidi; seu quia eum obiectum esse Romanis volebant. Erant autem non Aetoli modo in seditionibus, propter ingentem vim aeris alieni, sed Thessali etiam: ex contagione, velut tabes, in Perrhaebiam quoque id pervaserat malum. Quum Thessalos in armis esse nuntiatum est, Ap. Claudium legatum ad eas res aspiciendas componendasque senatus misit. Qui, utriusque partis principibus castigatis, quum iniusto fenore gravatum aes alienum, ipsis magna ex parte concedentibus, qui onerarent, levasset, iusti crediti solutionem in * annorum pensiones distribuit. Per eundem Appium eodemque modo compositae in Perrhaebia res. Aetolorum causas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quos intestino gesserant bello, cognovit. Quum certatum utrimque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem suo neutram partem aut levare, aut onerare voluit: communiter ab utrisque petiit, abstinerent bello, et oblivione praeteritorum discordias finirent. Huius reconciliationis inter ipsos fides obsidibus ultro citroque datis firmata est. Corinthus, ut ibi deponerentur obsides, convenit.

VI. A Delphis et Aetolico concilio Marcellus in

Peloponnesum traiecit, quo Achaeis edixerat conventum. Ubi, collaudata gente, quod constanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuissent, insigne adversus Persea odium Romanorum fecit: quod ut maturius erumperet, Eumenes rex, commentarium ferens secum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedonia aspicerent. Alexandriam iidem ad Ptolemaeum renovandae amicitiae causa proficisci iussi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius Cerco, Q. Baebius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Caecilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idem tempus legati venerunt: quorum princeps Apollonius, in senatum introductus, multis iustisque causis regem excusavit, *quod stipendium serius quam ad diem praestaret. Id se omne advexisse, ne cuius, nisi temporis, gratia regi fieret. Donum praeterea afferre, vasa aurea quingentum pondo. Petere regem, ut, quae cum patre suo societas atque amicitia fuisset, ea secum renovaretur; imperaretque sibi populus Romanus, quae bono fidelique socio regi essent imperanda: se nullo usquam cessaturum officio. Ea merita in se senatus fuisse, quum Romae esset, eam comitatem iuventutis, ut pro rege, non pro obside, omnibus ordinibus fuerit.* Legatis benigne responsum, et societatem renovare cum Antiocho, quae cum patre eius fuerat, A. Atilius praetor urbanus iussus. Quaestores urbani stipendium, vasa aurea censores acceperunt: iisque negotium datum est, ut ponerent ea, in quibus templis videretur: legatoque centum millium aeris munus missum, et aedes liberae hospitio datae, sumptusque decretus, donec in Italia esset. Legati, qui in Syria fuerant, renuntiaverunt, in maximo eum honore apud regem esse, amicissimumque populo Romano.

VII. In provinciis eo anno haec. C. Cicereius praetor in Corsica signis collatis pugnavit: septem millia Corsorum caesa; capti amplius mille et septingenti. Voverat in ea pugna praetor aedem Iunoni Monetae. Pax deinde data petentibus Corsis, et exacta cerae ducena millia pondo. Ex Corsica subacta Cicereius in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statiellati pugnatum ad oppidum Carystum. Eo se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo sub adventum M. Popillii consulis moenibus sese continebant: deinde, postquam oppidum oppugnatum Romanum cernebant, progressi ante portas, aciem struxerunt: nec consul, ut qui id ipsum oppugnatione comminanda quaesisset, moram certamini fecit. Pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. Quod ubi consul vidit, nulla parte moveri Ligurum signa, imperat equitibus, ut equos conscendant, ac tribus simul partibus in hostes, quanto maximo possent tumultu, incurrant. Pars magna equitum mediam traiecit aciem, et ad terga pugnantium pervasit. Inde terror iniectus Liguribus. Diversi in omnes partes fugerunt: perpauci retro in oppidum, quia inde se maxime obiecerat eques. Et pugna tam pervicax multos absumpserat Ligurum, et in fuga passim caesi sunt. Decem millia hominum caesa traduntur; amplius septingenti passim capti: signa militaria relata octoginta duo. Nec incruenta victoria fuit. Amplius tria millia militum amissa; quum, cedentibus neutris, ex parte utraque primores caderent.

VIII. Post hanc pugnam ex diversa fuga in unum collecti Ligures, quum maiorem multo partem civium amissam, quam superesse, cernerent, (nec enim plus decem millia hominum erant) dediderunt sese; nihil quidem illi pacti. Speraverant tamen, non atrocius, quam superiores imperatores, consulem in se

saevituum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipsos bonaque eorum vendidit: literasque senatui de rebus ab se gestis misit. Quas quum A. Atilius praetor in curia recitasset, (nam consul alter Postumius, agris recognoscendis in Campania occupatus, aberat) atrox res visa senatui: *Statiellates, qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma adversus Romanos, tum quoque oppugnatos, non ultro inferentes bellum; deditos in fidem populi Romani omnium ultimae crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorum, fidem implorantia populi Romani, ne quis unquam se postea dedere aude-ret, pessimo exemplo venisse: et distractos passim iustis quondam hostibus populi Romani pacatis servire. Quas ob res placere senatui, M. Popillium consulem Ligures, pretio emptoribus reddito, ipsos restituere in libertatem; bonaque ut iis, quicquid eius recuperari possit, reddantur curare. Arma primo quoque tempore fieri; nec ante consulem de provincia decedere, quam deditos in sedem suam Ligures restituisset. Claram victoriam vincendo oppugnantes, non saeviendo in afflictos, fieri.*

IX. Consul, qua ferocia animi usus erat in Liguribus, eandem ad non parendum senatui habuit. Legionibus extemplo Pisas in hibernacula missis, iratus Patribus, infestus praetori, Romam rediit: senatuque extemplo ad aedem Bellonae vocato, multis verbis invectus est in praetorem: *qui, quum ob rem bello bene gestam, uti diis immortalibus honos haberetur, referre ad senatum debuisset, adversus se pro hostibus senatusconsultum fecisset, quo victoriam suam ad Ligures transferret, dedique iis prope consulem praetor iuberet. Itaque multam ei se dicere: a Patribus postulare, ut senatusconsultum in se factum tolli iuberent: supplicationemque, quam absentes ex literis, de bene gesta republica missis, decernere debuerint, pra-*

sentes honoris deorum primum causa, deinde et sui aliquo tamen respectu, decernerent. Nihilo lenioribus, quam absens, senatorum aliquot orationibus increpitus, neutra impetrata re, in provinciam redit. Alter consul Postumius, consumpta aestate in recognoscendis agris, ne visa quidem provincia sua, comitiorum causa Romam rediit. Consules C. Popilium Laenatem, P. Aelium Ligurem creavit. Praetores exinde facti C. Licinius Crassus, M. Iunius Pennus, Sp. Lucretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum.

X. *Eo anno lustrum conditum est. Censores erant Q. Fulvius Flaccus, A. Postumius Albinus. Postumius condidit. Censa sunt civium Romanorum capita ducenta sexaginta novem millia et quindecim. Minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul pro concione edixerat, qui socium Latini nominis ex edicto C. Claudii consulis redire in civitates suas debuissent, ne quis eorum Romae, et omnes in suis civitatibus censerentur. Concors et e republica censura fuit. Omnes, quos senatu moverunt, quibusque equos ademerunt, aerarios fecerunt, et tribu moverunt: neque ab altero notatum alter probavit. Fulvius aedem Fortunae Equestris, quam proconsul in Hispania, dimicans cum Celtiberorum legionibus, voverat, annos sex post, quam voverat, dedicavit: et scenicos ludos per quatrimum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus, decemvir sacrorum, eo anno mortuus est. In locum eius suffectus A. Postumius Albinus. Locustarum tantae nubes a mari vento repente in Apuliam illatae sunt, ut examinibus suis agros late operirent. Ad quam pestem frugum tollendam Cn. Sicinius praetor designatus, cum imperio in Apuliam missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis absumpsit. Principium insequentis anni, quo C. Popil-*

lius et P. Aelius fuerunt consules, residuas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus, renovarique senatusconsultum volebant, et consul Aelius referebat. Popillius et collegam et senatum pro fratre deprecabatur; prae se ferens, si quid decernerent, intercessurum, collegam deterruit. Patres, eo magis utrique pariter consulum infensi, in incepto perstabant. Itaque, quum de provinciis ageretur, et Macedonia, iam imminente Persei bello, peteretur, Ligures ambobus consulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. Postulantibus deinde, ut novos exercitus scribere, aut supplementum veteribus liceret, utrumque negatum est. Praetoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum: M. Iunio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Crassus urbanam iurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus, C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius Sardiniam. Consules, ob ea irati senatui, Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros esse denuntiarunt; nec quicquam rei publicae acturos, praeterquam quod ad provinciarum administrationem attineret.

XI. Attalum, regis Eumenis fratrem, legatum venisse Romam, Valerius Antias his consulibus scribit, ad deferenda de Perseo crimina, indicandosque apparatus belli. Plurimum annales, et quibus credidisse malis, ipsum Eumenem venisse tradunt. Eumenes igitur, ut Romam venit, exceptus cum tanto honore, quantum non meritis tantum eius, sed beneficiis etiam suis, ingentia quae in eum congesta erant, existimaret deberi populus Romanus, in senatum est introductus. *Causam veniendi sibi Romam fuisse, dixit, praeter cupiditatem visendi deos hominesque, quorum beneficio in ea fortuna esset, supra quam ne optare quidem auderet, etiam ut coram moneret sena*

tum, ut Persei conatis obviam iret. Orsus inde a Philippi consiliis, necem Demetrii filii retulit, adversarius Romano bello; Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxiliis fretus in Italiam transiret. Haec eum volutantem in animo, oppressum fato, regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis. Itaque Persea, hereditarium a patre relictum bellum, et simul cum imperio traditum, ianiam primum alere ac fovere omnibus consiliis. Florere praeterea iuventute, quam stirpem longa pax ediderit, florere opibus regni, florere etiam aetate. Quae quum corporis robore ac viribus vigeat, animum esse inveteratum diutina arte atque usu belli. Iam inde a puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimus tantum, assuetum, missum a patre in expeditiones multas variasque. Iam ex quo ipse accepisset regnum, multa, quae non vi, non dolo, Philippus, omnia expertus, potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse. Accessisse ad vires eam, quae longo tempore, multis magnisque meritis pareretur, auctoritatem.

XII. Nam apud Graeciae atque Asiae civitates revereri maiestatem eius omnes. Nec, pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quadam eius accidat, an, quod ipse vereatur dicere, invidia adversus Romanos favorem illi conciliet. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate, Seleuci filiam duxisse eum, non petentem, sed petitem ultro; sororem dedisse Prusiae precanti atque oranti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisque innumerabilium legationum, et velut auspiciis nobilissimis populis deductas esse. Boeotorum gentem, captatam Philippo, nunquam ad scribendum amicitiae foedus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo foedus incisum literis esse: uno Thebis, altero ad Delum, augustissimo et celeberrimo in templo, tertio Delphis. In

Achaico concilio vero, nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentantes esset, eo rem prope adductam, ut aditus et in Achaïam daretur. At, hercule, suos honores, cuius merita in eam gentem privatim, an publice, sint maiora, vix dici posset, partim desertos per incultum ac negligentiam, partim hostiliter sublato esse. Iam, Aetolos, quem ignorare, in seditionibus suis non ab Romanis, sed a Perseo praesidium petisse? His eum fultum societatibus atque amicitiiis eos domesticos apparatus belli habere, ut externis non egeat; triginta millia peditum, quinque millia equitum: in decem annos frumentum praeparare, ut abstinere et suo et hostium agro frumentandi causa possit. Iam pecuniam tantam habere, ut decem millibus mercenariorum militum, praeter Macedonum copias, stipendium in totidem annos praeparatum habeat: praeter annum, quod ex metallis regniis capiat, vectigal. Arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congestisse. Inventutem, ut iam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam subiectam esse.

XIII. Reliquum orationis adhortatio fuit. Non ego haec, inquit, incertis iactata rumoribus, et cupidius credita, quia vera esse de inimico crimina volebam, affero ad vos, Patres conscripti; sed comperta et explorata, haud secus quam si speculator missus a vobis subiecta oculis referrem. Neque, relicto regno meo, quod amplum et egregium vos fecistis, mare tantum traiecissem, ut vana ad vos afferendo fidem abrogarem mihi. Cernebam nobilissimas Asiae et Graeciae civitates, in dies magis denudantes iudicia sua, mox, si permitteretur, eo processuras, unde receptum ad poenitendum non haberent. Cernebam Persea, non continentem se Macedoniae regno, alia armis occupantem, alia, quae vi subigi non possunt, favore ac benevolentia complectentem. Videbam, quam impar esset

sors, quum ille vobis bellum pararet, vos ei securam pacem praestaretis; quanquam mihi quidem non parare, sed gerere paene bellum videbatur. Abrupolim, socium atque amicum vestrum, regno expulit. Arthetaurum Illyrium, quia scripta ab eo quaedam vobis comperit, socium item atque amicum vestrum, interfecit. Euersam et Callicritum Thebanos, principes civitatis, quia liberius adversus eum in concilio Boeotorum locuti fuerant, delaturosque ad vos, quae agerentur, professi erant, tollendos curavit. Auxilium Byzantiis adversus foedus tulit, Dolopiae bellum intulit, Thessaliam et Doridem cum exercitu pervasit, ut in bello intestino deterioris partis auxilio meliorem affligeret. Confudit et miscuit omnia in Thessalia Perhaebiaque spe novarum tabularum, ut manu debitorum obnoxia sibi optimates opprimeret. Haec quum vobis quiescentibus et patientibus fecerit, et concessam sibi Graeciam esse a vobis videat; pro certo habet, neminem sibi, antequam in Italiam traiecerit, armatum occurrurum. Hoc quam vobis tutum aut honestum sit, vos videritis: ego certe mihi turpe esse duxi, prius Persea ad bellum inferendum, quam me socium ad praedicendum, ut caveretis, venire in Italiam. Functus necessario mihi officio, et quodam modo liberata atque exonerata fide mea, quid ultra facere possum, quam uti deos deasque precer, ut vos et vestrae rei publicae, et nobis sociis atque amicis, qui ex vobis pendemus, consulatis?

XIV. Haec oratio movit Patres conscriptos. Ceterum in praesentia nihil, praeterquam fuisse in curia regem, scire quisquam potuit: eo silentio clausa curia erat. Bello denique perfecto, quaeque dicta ab rege, quaeque responsa essent, emanavere. Persei deinde regis legatis post paucos dies senatus datus est. Ceterum, praecupatis non auribus magis, quam animis, ab Eumene rege, omnis et defensio et

deprecatio legatorum respuebatur: et exasperavit animos ferocia nimia Harpali, qui princeps legationis erat. Is, *Velle quidem et laborare, dixit, regem, ut purganti, se nihil hostile dixisse aut fecisse, fides habeatur: ceterum, si pervicacius causam belli quaeri videat, forti animo defensurum se. Martem communem esse, et eventum incertum belli.* Omnibus civitatibus Graeciae atque Asiae curae erat, quid Persei legati, quid Eumenes in senatu egisset: et propter adventum eius, quem moturum aliquid rebantur, miserant pleraeque civitates, alia in speciem praeferebant, legatos. Et legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius, quin Eumenes civitatem quoque suam Persei criminibus iunxisset. Itaque omni modo per patronos hospitesque disceptandi cum rege locum in senatu quaerebat. Quod quum non contigisset, libertate intemperantius invectus in regem, quod Lyciorum gentem adversus Rhodios concitasset, graviorque Asiae esset, quam Antiochus fuisset; popularem quidem ac gratam populis Asiae (nam eo quoque iam favor Persei venerat) orationem habuit: ceterum invisam senatui, inutilemque sibi et civitati suae. Eumeni vero conspiratio adversus eum favorem apud Romanos fecit. Ita omnes ei honores habiti, donaque quam amplissima data, cum sella curuli atque eburneo scipione.

XV. Legationibus dimissis, quum Harpalus, quanta maxima celeritate poterat, regressus in Macedoniam, nuntiasset regi, nondum quidem parantes bellum reliquisse se Romanos, sed ita infestos, ut facile appareret, non dilatuos; et ipse, praeterquam quod et ita credebat futurum, iam etiam volebat, in flore virium se credens esse. Eumeni ante omnes infestus erat: a cuius sanguine ordiens bellum, Euandrum Cretensem, ducem auxiliorum, et Macedonas tres, assuetos ministeriis talium facinorum, ad caedem

regis subornat: literasque iis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate et opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem, ut sacrificaret Apollini, Delphos escensurum. Praegressi cum Euandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quam loci opportunitatem, omnia circumeuntes, quaerebant. Escendentibus ad templum a Cirrha, priusquam perveniretur ad frequentia aedificiis loca, maceria erat ab laeva semitae paullum exstantis a fundamento, qua singuli transirent; dextra pars labe terrae in aliquantum altitudinis derupta erat. Post maceriam se abdiderunt, gradibus astructis, ut ex ea, velut e muro, tela in praetereuntem conicerent. Primo a mari, circumfusa turba amicorum ac satellitum, procedebat: deinde extenuabant paullatim angustiae agmen. Ubi ad eum locum ventum est, qua singulis eundem erat, primus semitam ingressus Pantaleon Aetoliae princeps, cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia devolvunt: quorum altero caput ictum est regi, altero humerus; sopitusque ex semita proclivi ruit in declive, multis super prolapsus iam saxis congestis. Et ceteri quidem etiam amicorum et satellitum, postquam cadentem videre, diffugiunt: Pantaleon constanter impavidus mansit ad protegendum regem.

XVI. Latrones, quum brevi circuitu maceriae decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfecta re, in iugum Parnasi refugerunt eo cursu, ut, quum unus non facile sequendo per invia atque ardua moraretur fugam eorum, ne ex comprehenso indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde satellites ac servi concurrerunt, tollentes sopitum vulnere ac nihil sentientem. Vivere tamen ex calore et spiritu remanente in praecordiis senserunt; victurum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus, secuti latronum vesti-

glia, quum usque ad iugum Parnasi, nequicquam fatigati, pervenissent, re infecta redierunt. Aggressi facinus Macedones, ut inconsulte, ita audacter, coeptum nec consulte et timide reliquerunt. Compotem iam sui regem amici postero die deferunt ad navem: inde Corinthum: ab Corintho, per Isthmi iugum navibus traductis, Aeginam traiciunt. Ibi adeo secreta eius curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quoque celerius, quam dignum concordia fraterna erat, credidit. Nam et cum uxore fratris, et praefecto arcis, tanquam iam haud dubius regni heres, est locutus. Quae postea non fefelleret Eumenem: et, quanquam dissimulare et tacite habere id patique statuerat, tamen in primo congressu non temperavit, quin uxoris petendae praematuram festinationem fratri obiiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est.

XVII. Sub idem tempus C. Valerius ex Graecia, qui legatus ad visendum statum regionis eius speculandaque consilia Persei regis missus erat, rediit; congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat. Simul et adduxerat secum Praxo a Delphis, cuius domus receptaculum latronum fuerat, et L. Rammium Brundisium, qui talis indicii delator erat. Princeps Brundisii Rammius fuit; hospitio quoque et duces Romanos omnes, et legatos exterarum quoque gentium insignes, praecipue regios, accipiebat. Ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat: literisque spem amicitiae interioris magnaue inde fortunae facientibus, ad regem profectus, brevi perfamiliaris haberi, trahique, magis quam vellet, in arcanos sermones est coeptus. Promissis enim ingentibus praemiis petere institit ab eo rex, *Quoniam duces omnes legatiue Romani hospitio eius uti assuescent, quibus eorum ipse scripsisset, ut venenum dandum curaret. Cuius scire se comparationem plurimum*

difficultatis et periculi habere. Pluribus consciis comparari: eventu praeterea incerto esse, ut aut satis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur. Se daturum, quod nec in dando, nec datum, ullo signo deprendi posset. Rammius, veritus ne, si abnuisset, primus ipse veneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur: nec Brundisium ante redire, quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, iussu eius Romam simul venit. Introductus in curiam, quae acta erant, exposuit.

XVIII. Haec ad ea, quae ab Eumene delata erant, accessere, quo maturius hostis Perseus iudicaretur: quippe quem non iustum modo apparare bellum regio animo, sed per omnia clandestina grassari scelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli administratio ad novos consules reiecta est: in praesentia tamen Cn. Sicinium praetorem, cuius inter cives et peregrinos iurisdictio erat, scribere milites placuit; qui, Brundisium ducti, primo quoque tempore Apolloniam in Epirum traicerentur ad occupandas maritimas urbes, ubi consul, cui provincia Macedonia obvenisset, classem appellere tuto, et copias per commodum exponere posset. Eumenes, aliquamdiu Aeginae retentus periculosa et difficili curatione, quum primum tuto potuit, profectus Pergamum, praeter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante, summa vi parabat bellum. Legati eo ab Roma, gratulantes quod e tanto periculo evasisset, venerunt. Quum Macedonicum bellum in annum dilatatum esset, ceteris praetoribus iam in provincias profectis, M. Iunius et Sp. Lucretius, quibus Hispaniae provinciae obvenerant, fatigantes saepe idem petendo senatum, tandem pervicerunt, ut supplementum sibi ad exercitum daretur tria millia peditum, centum et quinquaginta equites in Romanas legiones.

in socialem exercitum quinque millia peditum, et trecentos equites, imperare sociis iussi. Hoc copiarum in Hispanias cum praetoribus novis portatum est.

XIX. Eodem anno, quia per recognitionem Postumii consulis magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum censores fruendum locarent: quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Quum in exspectatione senatus esset, bello etsi non indicto, tamen iam decreto, qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent, legati Ariarathis, puerum filium regis secum adducentes, Romam venerunt. Quorum oratio fuit, *Regem educandum filium Romam misisse, ut iam inde a puero assuesceret moribus Romanis hominibusque. Petere, ut eum non sub hospitem modo privatorum custodia, sed publicae etiam curae ac velut tutelae vellent esse.* Ea regis legatio grata senatui fuit. Decreverunt, ut Cn. Sicinius praetor aedes instructas locaret, ubi filius regis comitesque eius habitare possent. Et Thracum legatis, apud se disceptantibus, et societatem amicitiamque petentibus, et, quod petebant, datum est, et munera binum millium aeris summae in singulos missa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniae Thracia esset, assumptos in societatem gaudebant. Sed ut in Asia quoque et insulis explorata omnia essent, Ti. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miserunt. Adire eos Cretam et Rhodum iusserunt, simul renovare amicitiam, simul speculari, num sollicitati animi sociorum ab rege Perseo essent.

XX. In suspensa civitate ad exspectationem novi belli, nocturna tempestate columna rostrata in Capitolio * bello Punico consulis, cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imum fulmine discussa est. Ea res,

prodigii loco habita, ad senatum relata est. Patres ad haruspices referre, et decemviros adire libros iusserunt. Decemviri, lustrandum oppidum, supplicationem obsecrationemque habendam, victimis maioribus sacrificandum et in Capitolio Romae, et in Campania ad Minervae promontorium, renuntiarunt: ludos per decem dies Iovi Optimo Maximo primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. Haruspices, in bonum versurum id prodigium, prolationemque finium et interitum perduellium portendi, responderunt; quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quae tempestas disiecisset. Accesserunt, quae cumularent religiones animis. Saturniae, nuntiatum erat, sanguine per triduum in oppido pluisse: Calatiae asinum tripodem natum, et taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos: Auximi terra pluisse. Horum quoque prodigiorum causas divinae factae, et supplicatio unum diem feriaeque habitae.

XXI. Consules ad id tempus in provinciam non exierant, quia neque, uti de M. Popillio referrent, senatui obsequebantur, et, nihil aliud decernere prius, statutum Patribus erat. Aucta etiam invidia est Popillii literis eius, quibus iterum cum Statiellatibus Liguribus proconsul pugnasse se scripsit, ac sex milia eorum occidisse. Propter cuius iniuriam belli ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non absens modo Popillius, qui deditis contra ius ac fas bellum intulisset, et pacatos ad rebellium incitasset, sed consules, quod non exirent in provinciam, in senatu increpiti. Hoc consensu Patrum accensi M. Marcius Sermo et Q. Marcius Scylla, tribuni plebis, et consulibus multam se dicturos, nisi in provinciam exirent, denuntiarunt; et rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitarunt. Sanciebatur, *ut qui ex*

Statiellis deditis in libertatem restitutus ante Kalendas Sextiles primas non esset, cuius dolo malo is in servitutum venisset, ut iuratus senatus decerneret, qui eam rem quaereret animalverteretque. Ex auctoritate deinde senatus eam rogationem promulgarunt. Priusquam proficiscerentur consules, C. Cicereio praetori prioris anni ad aedem Bellonae senatus datus est. Is, expositis, quas in Corsica res gessisset, postulatoque frustra triumpho, in monte Albano, quod iam in morem venerat, ut sine publica auctoritate fieret, triumphavit. Rogationem Marciam de Liguribus magno consensu plebes scivit iussitque. Ex eo plebiscito C. Licinius praetor consuluit senatum, quem quaerere ea rogatione vellet. Patres ipsum eum quaerere iusserunt.

XXII. Tum demum consules in provinciam profecti sunt, exercitumque a M. Popillio acceperunt. Neque tamen M. Popillius reverti Romam audebat, ne causam diceret, adverso senatu, infestiore populo, apud praetorem, qui de quaestione in se posita senatum consulisset. Huic detrectationi eius tribuni plebis, alterius rogationis denuntiatione, occurrerunt: ut, si non ante Idus Novembres in urbem Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac iudicaret. Hoc tractus vinculo quum redisset, ingenti cum invidia in senatum venit. Ibi quum laceratus iurgiis multorum esset, senatusconsultum factum est, ut, qui Ligurum post Q. Fulvium, L. Manlium consules hostes non fuissent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius praetores in libertatem restituendos curarent, agrumque iis trans Padum consul C. Popillius daret. Multa millia hominum hoc senatusconsulto restituta in libertatem, traductisque Padum ager est assignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Licinium causam dixit: tertio praetor, gratia consulis absentis et Popilliae familiae preci-

bus victus, Idibus Martiis adesse reum iussit, quo die novi magistratus inituri erant honorem; ne diceret ius, qui privatus futurus esset. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est.

XXIII. Legati Carthaginienses eo tempore Romae erant, et Gulussa filius Masinissae. Inter eos magnae contentiones in senatu fuere. Carthaginienses querebantur, praeter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in re praesenti cognoscerent, missi essent, amplius septuaginta oppida castellaque agri Carthaginiensis biennio proximo Masinissam vi atque armis possedisse. Id illi, cui nihil pensi sit, facile esse. Carthaginienses foedere illigatos silere. Prohiberi enim extra fines efferre arma. Quanquam sciant, in suis finibus, si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum; illo haud ambiguo capite foederis deterreri, quo diserte vetentur cum sociis populi Romani bellum gerere. Sed iam ultra superbiam crudelitatemque et avaritiam eius non pati posse Carthaginienses. Missos esse, qui orarent senatum, ut trium harum rerum unam ab se impetrari sinerent: ut vel ex aequo apud socium populum, quid cuiusque esset, disceptarent: vel permetterent Carthaginiensibus, ut adversus iniusta arma pio iustoque se tutarentur bello: vel ad extremum, si gratia plus, quam veritas, apud eos valeret, semel statuerent, quid donatum ex alieno Masinissae vellent. Modestius certe daturus eos, et scituros, quid dedissent: ipsum nullum, praeterquam suae libidinis arbitrio, finem facturum. Horum si nihil impetrarent, et aliquod suum post datam a P. Scipione pacem delictum esset, ipsi potius animadverterent in se. Tutam servitutem se sub dominis Romanis, quam libertatem expositam ad iniurias Masinissae, malle. Perire namque semel ipsis satius esse, quam sub acerbissimi carnificis arbitrio spiritum ducere. Sub haec dicta lacri-

mantes procubuerunt; stratique humi, non sibi magis misericordiam, quam regi*.

XXIV. Interrogari Gulussam placuit, quid ad ea responderet, aut, si prius mallet, expromeret, super qua re Romani venisset. Gulussa, *Neque sibi facile esse, dixit, de iis rebus agere, de quibus nihil mandati a patre haberet: neque patri facile fuisse mandare, quum Carthaginienses, nec de qua re acturi essent, nec omnino ituros se Romam, indicaverint. In aede Aesculapii clandestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, unde praeterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam causam fuisse patri mittendi se Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam aliam causam, nisi propter constantem fidem erga populum Romanum, odissent. His utrimque auditis, senatus, de postulatis Carthaginiensium consultus, respondere ita iussit: Gulussam placere extemplo in Numidiam proficisci, et nuntiare patri, ut de iis, de quibus Carthaginienses querantur, legatos quam primum ad senatum mittat; denuntietque Carthaginiensibus, ut ad disceptandum veniant. Si aliquid possent Masinissae honoris causa, et fecisse et facturos esse: ius gratiae non dare. Agrum, quae cuiusque sit, possideri velle: nec novos statuere fines, sed veteres observari, in animo habere. Carthaginiensibus victis se et urbes, et agros concessisse; non ut in pace eriperent per iniuriam, quae iure belli non admissent. Ita regulus Carthaginiensesque dimissi. Munera ex instituto data utrisque, aliaque hospitalia comiter conservata.*

XXV. Sub idem tempus Cn. Servilius Caepio, Ap. Claudius Centho, T. Annius Luscus legati, ad res repetendas in Macedoniam renuntiandamque amicitiam regi missi, redierunt: qui iam sua sponte infestum Persi senatum insuper accenderunt, relatis or-

dine, quae vidissent, quaeque audissent. *Vidisse se per omnes urbes Macedonum summa vi parari bellum. Quum ad regem pervenissent, per multos dies conveniendi eius potestatem non factam: postremo, quum desperato iam colloquio profecti essent, tum demum se ex itinere revocatos, et ad eum introductos esse. Suae orationis summam fuisse: Foedus, cum Philippo ictum, cum ipso eo post mortem patris renovatum: in quo diserte prohiberi eum, extra fines arma efferre; prohiberi, socios populi Romani lacessere bello. Exposita deinde ab se ordine, quae ipsi nuper in senatu Eumenem vera omnia et comperta referentem audissent. Samothracae praeterea per multos dies occultum consilium cum legationibus civitatum Asiae regem habuisse. Pro his iniuriis satisfieri, senatum aequum censere, reddique sibi res sociisque suis, quas contra ius foederis habeat. Regem ad ea primo accensum ira inclementer locutum, avaritiam superbiamque Romanis obiicientem frequenter: quod alii super alios legati venirent speculatum dicta factaque sua, quod se ad nutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere aequum censerent. Postremo, multum ac diu vociferatum, reverti postero die iussisse: scriptum se responsum dare velle. Tum ita sibi scriptum traditum esse: Foedus, cum patre ictum, ad se nihil pertinere. Id se renovari, non quia probaret, sed quia in nova possessione regni patienda omnia essent, passum. Novum foedus si secum facere vellent, convenire prius de conditionibus debere: et, si in animum inducerent, ut ex aequo foedus fieret, et se visurum, quid sibi faciendum esset, et illos credere reipublicae consulturos. Atque ita se proripuisse, et summo e regia omnes coeptos. Tum se amicitiam et societatem renuntiasset. Qua voce eum accensum restitisse, atque voce clara denuntiasset sibi, ut triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos: nec sibi, aut venientibus, aut manen-*

tibus, quicquam hospitaliter aut benigne factum. Thessali deinde Aetolique legati auditi. Senatui, ut scirent quam primum, quibus ducibus usura respublica esset, literas mitti consulibus placuit, ut, uter eorum posset, Romam ad magistratus creandos veniret.

XXVI. Nihil magnopere, quod memorari attineat, rei publicae eo anno consules gesserant. Magis e re publica visum erat, comprimi ac sedari exasperatos Ligures. Quum Macedonicum bellum exspectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerunt: simul questi, fines suos secundo populatum, simul nuntiantes, *uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem: communi consilio parare Romanis bellum: et specie legatorum Illyrios speculatores Romae esse, Perse auctore missos, ut, quid ageretur, scirent.* Illyrii vocati in senatum. Qui quum legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issenses deferrent; quaesitum, ecquid ita non adissent magistratum, ut ex instituto loca, lautia, acciperent? sciretur denique venisse eos, et super qua re venissent? Haesitantibus in responso, ut curia excederent, dictum. Responsum tanquam legatis, ut qui adire senatum non postulassent, dari non placuit: mittendosque ad regem legatos censuerunt, qui nuntiarent, *qui socii quererentur apud senatum, exustum a rege agrum: non aequum eum facere, qui ab sociis suis non abstineret iniuriam.* In hanc legationem missi, A. Terentius Varro, C. Plaetorius, C. Cicereius. Ex Asia, qui circa socios reges missi erant, redierunt legati, qui renuntiarunt, *Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemaeum in Alexandria sese convenisse. Omnes sollicitatos legationibus Persei, sed egregie in fide permanere, pollicitosque omnia, quae populus Romanus imperasset, praestaturos. Et civitates socias adisse: ce-*

teras satis fidas; solos Rhodios fluctuantes et imbutos Persei consiliis invenisse. Venerant Rhodii legati ad purganda ea, quae vulgo iactari de civitate sciebant: ceterum senatum iis dari, quum novi consules magistratum inissent, placuit.

XXVII. Belli apparatus non differendum censuerunt. C. Licinio praetori negotium datur, ut ex veteribus quinqueremibus, in navalibus Romae subductis, quae possent usui esse, reficeret, pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deesset, C. Memmio collegae in Siciliam scriberet, ut eas, quae in Sicilia naves essent, reficeret, atque expediret, ut Brundisium primo quoque tempore mitti possent. Socios navales libertini ordinis in viginti et quinque naves ex civibus Romanis C. Licinius praetor scribere iussus: in quinque et viginti parem numerum Cn. Sicinius sociis imperaret: idem praetor peditum octo millia, quadringentos equites ab sociis Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundisii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno praetor fuerat, deligitur. Cn. Sicinius praetor ut exercitum paratum ad traieciendum haberet, C. Popillio consuli ex auctoritate senatus C. Licinius praetor scribit, ut et legionem secundam, quae maxime veterana in Liguriis erat, et socios Latini nominis quattuor millia peditum, ducentos equites Idibus Februariis Brundisii adesse iuberet. Hac classe et hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec successor veniret, iussus, prorogato in annum imperio. Ea omnia, quae senatus censuit, impigre facta sunt. Duodequadraginta quinqueremes ex navalibus deductae: qui deduceret eas Brundisium, L. Porcius Licinius praepositus: duodecim ex Sicilia missae. Ad frumentam classi exercituique coemendum in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex. Digi-

tius, T. Iuuentius, M. Caecilius. Ad omnia praeparata Cn. Sicinius praetor, paludatus ex urbe profectus, Brundisium venit.

XXVIII. Exitu prope anni C. Popillius consul Romam rediit aliquanto serius, quam senatus censuerat: cui primo quoque tempore magistratus creari, quum tantum bellum immineret reipublicae, visum erat. Itaque non secundis auribus Patrum auditus est consul, quum in aede Bellonae de rebus in Liguribus gestis dissereret. Succlamations frequentes erant interrogationesque, cur scelere fratris oppressos Ligures in libertatem non restituisset? Comitia consularia, in quam edicta erant diem, ante diem duodecimum Kalendas Martias sunt habita. Creati consules, P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus. Postero die praetores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His praetoribus provinciae decretae: duae iuri Romae dicendo, Hispania, et Sicilia, et Sardinia; ut unisors integra esset, quo senatus censuisset. Consulibus designatis imperavit senatus, ut, qua die magistratum inissent, hostiis maioribus rite mactatis, precarentur, ut, quod bellum populus Romanus in animo haberet gerere, ut id prosperum eveniret. Eodem die decrevit senatus, C. Popillius consul ludos per dies decem Iovi Optimo Maximo voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, si respublica decem annos in eodem statu fuisset. Ita ut censuerant, in Capitolio vovit consul ludos fieri, donariaque dari, quanta ex pecunia decresset senatus, quum centum et quinquaginta non minus adessent. Praeunte verba Lepido pontifice maximo, id votum susceptum est. Eo anno sacerdotes publici mortui, L. Aemilius Papus decemvir sacrorum, et Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat censor. Hic foeda morte

periiit. Ex duobus filiis eius, qui tum in Illyrico militabant, nuntiatum alterum decessisse, alterum gravi et periculoso morbo aegrum esse. Obruit animum simul luctus metusque: mane ingressi cubiculum servi laqueo dependentem invenerunt. Erat opinio, post censuram non compotem fuisse sui: vulgo Iunonis Lacinae iram ob spoliatum templum alienasse mentem ferebant. Suffectus in Aemilii locum decemvir M. Valerius Messalla: in Fulvii pontifex Cn. Domitius Ahenobarbus, oppido adolescens sacerdos, est lectus.

XXIX. P. Licinio, C. Cassio consulibus, non urbs tantum Roma, nec terra Italia, sed omnes reges civitatesque, quae in Europa, quaeque in Asia erant, converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem quum vetus odium stimulabat, tum recens ira, quod scelere eius prope ut victima mactatus Delphis esset. Prusias, Bithyniae rex, statuerat abstinere armis, eventumque exspectare. Nam neque Romanos posse aequum censere adversus fratrem uxoris arma ferre; et apud Persea victorem veniam per sororem impetrabilem fore. Ariarathes, Cappadocum rex, praeterquam quod Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est iunctus Eumeni affinitate, in omnia belli pacisque se consociaverat consilia. Antiochus imminebat quidem Aegypti regno, et pueritiam regis, et inertiam tutorum spernens; et ambigendo de Coele Syria causam belli se habiturum existimabat, gesturumque sine ullo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia et per suos legatos senatui, et ipse legatis eorum enixe pollicitus erat. Ptolemaeus propter aetatem alieni etiam tum arbitrii erat. Tutores et bellum adversus Antiochum parabant, quo vindicarent Coelen Syriam, et Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Masinissa et fru-

mento iuvabat Romanos, et auxilia cum elephantis Misagenemque filium mittere ad bellum parabat. Consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat: si penes Romanos victoria esset, suas quoque in eodem statu mansuras res esse, neque ultra quicquam movendum: non enim passuros Romanos, vim Carthaginiensibus afferri: si fractae essent opes Romanorum, quae tum protegerent Carthaginienses, suam omnem Africam fore. Gentius, rex Illyriorum, fecerat potius, cur suspectus esset Romanis, quam satis statuerat, utram foveret partem; impetuque magis, quam consilio, his aut illis se adiuncturus videbatur. Cotys Thrax, Odrysarum rex, evidenter Macedonum partis erat.

XXX. Haec sententia regibus quum esset de bello, in liberis gentibus populisque plebs ubique omnis ferme*, ut solet, deterioribus, erat ad regem Macedonasque inclinata; principum diversa cerneret studia. Pars ita in Romanos effusi erant, ut auctoritatem immodico favore corrumperent: pauci ex iis iustitia imperii Romani capti; plures ita, si praecipuam operam navassent, potentes sese in civitatibus suis futuros rati. Pars altera regiae adulationis erat, quos aces alienum et desperatio rerum suarum, eodem manente statu, praecipites ad novanda omnia agebat; quosdam ventosum ingenium, quia Perseus magis aerae popularis erat. Tertia pars, optima eadem et prudentissima, si utique optio domini potioris daretur, sub Romanis, quam sub rege, malebat esse: si liberum inde arbitrium fortunae esset, neutram partem volebant potentiorum altera oppressa fieri; sed, illibatis potius viribus utriusque partis, pacem ex eo manere. Ita inter utrosque optimam conditionem civitatum fore; protegente altero semper inopem ab alterius iniuria. Haec sentientes, certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto spe-

ctabant. Consules, quo die magistratum inierunt, ex senatusconsulto quum circa omnia fana, in quibus lectisternium maiorem partem anni esse solet, maioribus hostiis immolassent, inde preces suas acceptas ab diis immortalibus ominati, senatui, rite sacrificatum, precationemque de bello factam, renuntiarunt. Haruspices ita responderunt: *Si quid rei novae inciperetur, id maturandum esse: victoriam, triumphum, propagationem imperii portendi.* Patres, quod faustum felixque populo Romano esset, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum consules, iusserunt, ut, quod Perseus, Philippi filius, Macedonum rex, adversus foedus cum patre Philippo ictum, et secum post mortem eius renovatum, sociis populi Romani arma intulisset, agros vastasset, urbesque occupasset; quodque belli parandi adversus populum Romanum consilia inisset, arma, milites, classem eius rei causa comparasset; ut, nisi de iis rebus satisfacisset, bellum cum eo iniretur. Haec rogatio ad populum lata est.

XXXI. Senatusconsultum inde factum est, *Ut consules inter se provincias Italiam et Macedoniam compararent, sortirenturve. Cui Macedonia obvenisset, ut is regem Persea, quique eius sectam secuti essent, nisi populo Romano satisfacissent, bello persequeretur.* Legiones quattuor novas scribi placuit, binas singulis consulibus. Id praecipue provinciae Macedoniae datum, quod, quum alterius consulis legionibus quina millia et duceni pedites ex vetere instituto darentur in singulas legiones, in Macedoniam sena millia peditum scribi iussa; equites treceni aequaliter in singulas legiones. Et in sociali exercitu consuli alteri auctus numerus: sexdecim millia peditum, octingentos equites, praeter eos, quos Cn. Sicius duxisset, sexcentos equites, in Macedoniam traiceret. Italiae satis visa duodecim millia socio-

rum peditum, sexcenti equites. Illud quoque praecipuum datum sorti Macedoniae, ut centuriones militesque veteres scriberet, quos vellet, consul usque ad quinquaginta annos. In tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod consules ex senatusconsulto ad populum tulerunt, ne tribuni militum eo anno suffragiis crearentur, sed consulum praetorumque in iis faciendis iudicium arbitriumque esset. Inter praetores ita partita imperia. Praetorem, cuius sors fuisset, ut iret, quo senatus censuisset, Brundisium ad classem ire placuit; utque ibi recognosceret socios navales, dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementum legeret ex libertinis, et daret operam, ut duae partes civium Romanorum, tertia sociorum esset. Commeatus classi legionibusque ut ex Sicilia Sardiniaque subveherentur, praetoribus, qui eas provincias sortiti essent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardisque imperarent, utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hispaniam, C. Sulpicius Galba urbanam iurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quo senatus censuisset, sors obvenit.

XXXII. Inter consules magis cavillatio, quam magna contentio, de provincia fuit. Cassius, sine sorte se Macedoniam optaturum, dicebat, nec posse collegam, salvo iureiurando, secum sortiri. Praetorem eum, ne in provinciam iret, in concione iurasse, se stato loco statisque diebus sacrificia habere, quae, absente se, recte fieri non possent: quae non magis consule, quam praetore, absente recte fieri possent. Si senatus, non quid vellet in consulatu potius, quam quid in praetura iuraverit P. Licinius, animadvertendum esse censeat, se tamen futurum in senatus po

testate. Consulti Patres, cui consulatum populus Romanus non negasset, ab se provinciam negari, superbum rati, sortiri consules iusserunt. P. Licinio Macedonia, C. Cassio Italia obvenit. Legiones inde sortiti sunt. Prima et tertia in Macedoniam traicerentur, secunda et quarta ut in Italia remanerent. Delectus consules multo intentiorem, quam alias, curam habebant. Licinius veteres quoque scribebat milites centurionesque: et multi voluntate nomina dabant, quia locupletes videbant, qui priore Macedonico bello, aut adversus Antiochum in Asia, stipendia fecerant. Quum tribuni militum centuriones, sed primum quemque, citarent, tres et viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis appellarunt. Duo ex collegio, M. Fulvius Nobilior et M. Claudius Marcellus, ad consules reiiciebant: *Eorum cognitionem esse debere, quibus delectus, quibusque bellum mandatum esset. Ceteri, cognituros se, de quo appellati essent, aiebant; et, si iniuria fieret, auxilium civibus laturos.*

XXXIII. Ad subsellia tribunorum res agebatur. Eo M. Popillius consularis, centuriones, et consul venerunt. Consule inde postulante, ut in concione ea res ageretur, populus in concionem advocatus. Pro centurionibus M. Popillius, qui biennio ante consul fuerat, ita verba fecit: *Militares homines et stipendia iusta, et corpora, et aetate, et assiduis laboribus, confecta habere: nihil recusare tamen, quo minus operam reipublicae dent. Id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos, quum militassent, habuissent, attribuerentur.* P. Licinius consul senatusconsulta recitari iussit: primum, quod bellum senatus Perseo iussisset: deinde, quod veteres centuriones quam plurimum ad id bellum scribi censuisset, nec ulli, qui non maior annis quinquaginta esset, vacationem militiae esse. Deprecatus est deinde, ne

novo bello, tam propinquo Italiae, adversus regem potentissimum, aut tribunos militum, delectum habentes, impedirent; aut prohiberent consulem, quem cuique ordinem assignari e republica esset, eum assignare. Si quid in ea re dubium esset, ad senatum reiicerent.

XXXIV. Postquam consul, quae voluerat, dixit, Sp. Ligustinus ex eo numero, qui tribunos plebis appellaverant, a consule et ab tribunis petiit, ut sibi paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur: Sp. Ligustinus tribus Crustuminae ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi iugerum agri reliquit et parvum tugurium, in quo natus educatusque sum: hodieque ibi habito. Quum primum in aetatem veni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit: quae secum nihil attulit, praeter libertatem pudicitiamque, et cum his fecunditatem, quanta vel in diti domo satis esset. Sex filii nobis, duae filiae sunt: utraeque iam nuptae. Filii quattuor togas viriles habent, duo praetextati sunt. Miles sum factus, P. Sulpicio, C. Aurelio consulibus. In eo exercitu, qui in Macedoniam est transportatus, biennium miles gregarius fui adversus Philippum regem: tertio anno virtutis causa mihi T. Quinctius Flaminius decimum ordinem hastatum assignavit. Devicto Philippo Macedonibusque, quum in Italiam reportati ac dimissi essemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio consule in Hispaniam sum profectus. Neminem omnium imperatorum, qui vivant, acriorem virtutis spectatorem ac iudicem fuisse sciunt, qui et illum et alios duces longa militia experti sunt. Hic me imperator dignum iudicavit, cui primum hastatum prioris centuriae assignaret. Tertio iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui adversus Aetolos et Antiochum regem est missus. A M'. Acilio mihi primus princeps prioris centuriae est assignatus. Expulso rege Antiocho, subactis Aetolis, reportati sumus

in Italiam: et deinceps bis, quae annua merebant legiones, stipendia feci. Bis deinde in Hispania militavi, semel Q. Fulvio Flacco, iterum Ti. Sempronio Graccho praetore. A Flacco inter ceteros, quos virtutis causa secum ex provincia ad triumphum deducebat, deductus sum. A Ti. Graccho rogatus, in provinciam ii. Quater intra paucos annos primum pilum duxi: quater et tricies virtutis causa donatus ab imperatoribus sum: sex civicas coronas accepi. Viginti duo stipendia annua in exercitu emerita habeo, et maior annis sum quinquaginta. Quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent, necdum aetas vacationem daret, tamen, quum quattuor milites pro me vobis dare, P. Licini, possem, aequum erat me dimitti. Sed haec pro causa mea dicta accipiatis velim: ipse me, quoad quisquam, qui exercitus scribit, idoneum militem iudicabit, nunquam sum excusaturus. Ordine quo me dignum iudicent tribuni militum, ipsorum est potestatis: ne quis me virtute in exercitu praestet, dabo operam; ut semper ita fecisse me et imperatores mei, et qui una stipendia fecerunt, testes sunt. Vos quoque aequum est, commilitones, etsi appellationis vobis usurpatis ius, quum adolescentes nihil adversus magistratum senatusque auctoritatem usquam feceritis, nunc quoque in potestate senatus ac consulum esse, et omnia honesta loca ducere, quibus rempublicam defensuri sitis.

XXXV. Haec ubi dixit, collaudatum multis verbis consul ex concione in senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate senatus gratiae aetae, tribuni quoque militares in legione prima primum pilum virtutis causa ei assignarunt. Ceteri centuriones, remissa appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in provincias magistratus proficiscerentur, Latinae Kalendis Iuniis fuere: eoque sollenni perfecto, C. Lucretius praetor, omnibus, quae ad elas-

sem opus erant, praemissis, Brundisium est profectus. Praeter eos exercitus, quos consules comparabant, C. Sulpicio Galbae praetori negotium datum, ut quattuor legiones scriberet urbanas, iusto numero peditum equitumque; iisque quattuor tribunos militum ex senatu legeret, qui praeessent: sociis Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille et ducentos equites. Is exercitus uti paratus esset, quo senatus censuisset. P. Licinio consuli ad exercitum civilem socialemque petenti addita auxilia, Ligurum duo millia, Cretenses sagittarii, (incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenses misissent) Numidae item equites elephantique. In eam rem legati ad Masinissam Carthaginiensesque missi, L. Postumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Postumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Nervam.

XXXVI. Per idem tempus legati ab rege Perseo venerunt. Eos in oppidum intromitti non placuit, quum iam bellum regi eorum et Macedonibus et senatus decresset, et populus iussisset. In aedem Bellonae in senatum introducti ita verba fecerunt: *Mirari Persea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati essent. Si impetrari a senatu posset, ut non revocentur, regem de iniuriis, si quas sociis factas quererentur, arbitrato senatus satisfacturum esse.* Sp. Carvilius, ad eam ipsam rem ex Graecia remissus ab Cn. Sicinio, in senatu erat. Is Perrhaebiam expugnatam armis, Thessaliae aliquot urbes captas, cetera, quae aut ageret, aut pararet rex, quum argueret, respondere ad ea legati iussi. Postquam haesitabant, negantes sibi ultra quicquam mandatum esse, iussi renuntiare regi, *Consulem P. Licinium breviter cum exercitu futurum in Macedonia esse: ad eum, si satisfacere in animo esset, mitteret legatos.* Romam

quod praeterea mitteret, non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturum. Ita dimissis, P. Licinio consuli mandatum, intra undecimum diem iuberet eos Italia excedere, et Sp. Carvilius mitteret, qui, donec navem conscendissent, custodiret. Haec Romae acta, nondum profectis in provinciam consulibus. Iam Cn. Sicinius, qui, priusquam magistratu abiret, Brundisium ad classem et ad exercitum praemissus erat, traiecit in Epirum quinque millibus peditum, trecentis equitibus, ad Nymphaeum in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum ad occupanda Dassaretiorum et Illyriorum castella, ipsis arcessentibus praesidia, ut tutiores a finitimorum impetu Macedonum essent, misit.

XXXVII. Paucis post diebus Q. Marcius, A. Atilius, et P. et Ser. Cornelii Lentuli, et L. Decimius, legati in Graeciam missi, Corcyram peditum mille secum advexerunt: ibi inter se et regiones, quas obirent, et milites diviserunt. Decimius missus est ad Gentium, regem Illyriorum, quem, si aliquem respectum amicitiae eum habere cerneret, tentare, aut etiam ad belli societatem pellicere iussus. Lentuli in Cephalleniam missi, ut in Peloponnesum traicerent, oramque maris, in occidentem versi, ante hiemem circumirent. Marcio et Atilio Epirus, Aetolia, et Thessalia circumeundae assignantur. Inde Boeotiam atque Euboeam aspiciere iussi; tum in Peloponnesum traicere. Ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederentur a Corcyra, literae a Perseo allatae sunt, quibus quaerebat, quae causa Romanis aut in Graeciam traiciendi copias, aut urbes occupandi, esset? Cui rescribi non placuit; nuntio ipsius, qui literas attulerat, dici, *Praesidii causa ipsarum urbium Romanos facere*. Lentuli, circumeuntes Peloponnesi oppida, quum sine discrimine omnes civitates adhortarentur, ut, quo animo, qua

fide adiuuissent Romanos, Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem adversus Persea iuvarent, fremitum in concionibus audiebant: Achaeis indignantibus, eodem se loco esse, qui omnia a principiis Macedonici belli praestitissent Romanis, et Macedonum Philippi bello hostes fuissent, quo Messenii atque Elii, qui pro Antiocho hoste arma adversus populum Romanum tulissent; ac, nuper in Achaicum contributi concilium, velut praemium belli se victoribus Achaeis tradi quererentur.

XXXVIII. Marcius et Atilius ad Gitanas, Epiri oppidum decem millia a mari, quum escenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium assensu auditi sunt: et quadringentos iuventutis eorum in Orestas, ut praesidio essent liberatis ab se Macedonibus, miserunt. Inde in Aetoliam progressi, ac paucos ibi morati dies, dum in praetoris mortui locum alius sufficeretur, et Lycisco praetore facto, quem Romanorum favere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. Eo legati Acarnanum, et Boeotorum exsules venerunt. Acarnanes nuntiare iussi, *Quae Philippi primum, Antiochi deinde bello, decepti pollicitationibus regis, adversus populum Romanum commisissent, ea corrigendi occasionem illis oblatam. Si male meriti clementiam populi Romani experti essent, bene merendo liberalitatem experirentur.* Boeotis exprobratum, societatem eos cum Perseo iunxisse. Quum culpam in Ismeniam, principem alterius partis, conferrent, et quasdam civitates dissentientes in causam deductas, *Appariturum id esse,* Marcius respondit: *singulis enim civitatibus de se ipsis consulendi potestatem facturos.* Thessalorum Larissae fuit concilium. Ibi et Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit; et legatis, quod, et Philippi prius et post Antiochi bello, enixe adiuti a gente Thessalo-

rum essent. Hac mutua commemoratione meritorum accensi animi multitudinis ad omnia decernenda, quae Romani vellent. Secundum hoc concilium legati a Perseo rege venerunt, privati maxime hospitii fiducia, quod ei paternum cum Marcio erat. Ab huius necessitudinis commemoratione orsi, petierunt legati, in colloquium veniendi regi potestatem faceret. Marcus, *Et se ita a patre suo accepisse, dixit, amicitiam hospitiumque cum Philippo fuisse: minime immemorem necessitudinis eius legationem eam suscepisse. Colloquium, si satis commode valeret, non fuisse se dilaturum: nunc, ubi primum posset, ad Peneum flumen, qua transitus ab Homolio Diu esset, praemis, qui nuntiarent regi, venturos.*

XXXIX. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recipit se, levi aura spei obiecta, quod Marcus ipsius causa suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, quum amicorum, tum satellitum turba stipante. Non minore agmine legati venerunt, et ab Larissa multis prosequentibus, et legationibus civitatum, quae conveniant Larissam, et renuntiare domum certa, quae audissent, volebant. Inerat cura insita mortalibus videndi congregantes nobilem regem, et populi principis terrarum omnium legatos. Postquam in conspectu steterunt, dirimente anme, paullisper internuntiando cunctatio fuit, utri transgrederentur. Aliquid illi regiae maiestati, aliquid hi populi Romani nomini, quum praesertim Perseus petisset colloquium, existimabant deberi. Ioco etiam Marcus cunctantes movit. *Minor, inquit, ad maiorem, et (quod Philippo ipsi cognomen erat) filius ad patrem transeat.* Facile persuasum id regi est. Aliud deinde ambigebatur, cum quam multis transiret. Rex, cum omni comitatu transire, aequum censebat: legati vel cum tribus

venire iuebant, vel, si tantum agmen traduceret, obsides daret, nihil fraudis fore in colloquio. Hippiam et Pantauchum, quos et legatos miserat, principes amicorum, obsides dedit. Nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quam ut appareret sociis, nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tanquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit; positisque sedibus consederunt.

XL. Quum paullisper silentium fuisset: *Expectari, nos, inquit Marcius, arbitror, ut respondeamus literis tuis, quas Corcyram misisti; in quibus quaeris, quid ita legati cum militibus venerimus, et praesidia in singulas urbes dimittamus? Ad hanc interrogationem tuam et non respondere vereor, ne superbum sit, et vera respondere, ne nimis acerbum audienti tibi videatur. Sed quum aut verbis castigandus, aut armis sit, qui foedus rumpit; sicut bellum adversus te alii, quam mihi, mandatum malim, ita orationis acerbitatem adversus hospitem, utcunque est, subibo: sicut medici, quum salutis causa tristiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, unam rem te, quae facienda fuerit, senatus fecisse censet; quod legatos Romanam ad renovandum *** iudicat potius, quam, quum renovatum esset, violandum. Abrupolim, socium atque amicum populi Romani, regno expulisti. Arthetauri interfectores, ut caede (ne quid ultra dicam) lactatum appareret, recepisti, qui omnium Illyriorum fidissimum Romano nomini regulum occiderant. Per Thessaliam et Maliensem agrum cum exercitu contra foedus Delphos isti: Byzantiis item contra foedus misisti auxilia. Cum Boeotis, sociis nostris, secretam tibi ipsi societatem, quam non licebat, iureiurando pepigisti. Thebanos legatos, Euersam et Callieritum, venientes a nobis, quaerere malo, quis interfecerit, quam arguere. In Aetolia bellum intestinum et caedes principum per quos, nisi per tuos, factae videri*

possunt? Dolopes a te ipso evastati sunt. Eumenes rex, ab Roma quum in regnum rediret, prope ut victima Delphis in sacrato loco ante aras mactatus, quem insimulet, piget referre. Quae hospes Brundisius occulta facinora indicet, certum habeo, et scripta tibi omnia ab Roma esse, et legatos tuos renuntiasse. Haec ne dicerentur a me, uno modo vitare potuisti, non quaerendo, quam ob causam exercitus in Macedoniam traicerentur, aut praesidia in sociorum urbes mitteremus. Quaerenti tibi superbius tacuissemus, quam vera respondimus. Equidem pro paterno nostro hospitio faveo orationi tuae, et opto, ut aliquam mihi materiem praebeas agendae tuae apud senatum causae.

XLI. Ad ea rex: Bonam causam, si apud iudices aequos ageretur, apud eosdem et accusatores et iudices agam. Eorum autem, quae obiecta sunt mihi, partim ea sunt, quibus nescio an gloriari debeam; partim, quae fateri non erubescam; partim, quae verbo obiecta verbo negare sit. Quid enim, si legibus vestris hodie reus sim, aut index Brundisius, aut Eumenes mihi obiiciat, ut accusare potius vere, quam conviciari, videantur? Scilicet, nec Eumenes, quum tam multis gravis publice ac privatim sit, alium, quam me, inimicum habuit: neque ego potiozem quemquam ad ministeria facinorum, quam Rammium, quem neque unquam ante videram, nec eram postea visurus, invenire potui. Et Thebanorum, quos naufragio perisse constat, et Arthetauri caedis mihi reddenda ratio est: in qua tamen nihil ultra obiicitur, quam interfectores eius in regno exulasse meo. Cuius conditionis iniquitatem ita non sum recusaturus, si vos quoque accipitis, ut, quicumque exules in Italiam aut Romam se contulerunt, his facinorum, propter quae damnati sunt, auctores vos fuisse fateamini. Si hoc et vos recusabitis, et omnes aliae gentes, ego quoque inter

ceteros ero. *Et, hercule, quid attinet cuiquam exsili-
 um patere, si nusquam exsuli futurus locus est? Ego
 tamen istos, ut primum in Macedonia esse, admonitus
 a vobis, comperi, requisitos abire ex regno iussi, et in
 perpetuum interdixi finibus meis. Et haec quidem
 mihi, tanquam causam dicenti reo, obiecta sunt: illa,
 tanquam regi, et quae de foedere, quod mihi est vo-
 biscum, disceptationem habeant. Nam, si est in foe-
 dere ita scriptum, ut ne, si bellum quidem quis inferat,
 tueri me regnumque meum liceat, mihi fatendum est,
 quod me armis adversus Abrupolim, socium populi Ro-
 mani, defenderim, foedus violatum esse. Sin autem
 hoc et ex foedere licuit, et iure gentium ita compara-
 tum est, ut arma armis propulsentur, quid tandem me
 facere decuit, quum Abrupolis fines mei regni usque
 ad Amphipolim pervastasset, multa libera capita, ma-
 gnam vim mancipiorum, multa millia pecorum abegis-
 set? Quiescerem et paterer, donec Pellam et in regiam
 meam armatus pervenisset? At enim bello quidem iu-
 sto sum persecutus; sed vinci non oportuit eum, neque
 ea, quae victis accidunt, pati: quorum casum quum
 ego subierim, qui sum armis lacessitus, quid potest
 queri sibi accidisse, qui causa belli fuit? Non sum
 eodem modo defensurus, Romani, quod Dolopas armis
 coercuerim: quia, etsi non merito eorum, iure feci
 meo; quum mei regni, meae ditionis essent, vestro de-
 creto patri attributi meo. Nec, si causa reddenda sit,
 non vobis, nec foederatis, sed iis, qui ne in servos qui-
 dem saeva atque iniusta imperia probant, plus aequo
 et bono saevisse in eos videri possum. Quippe Euphra-
 norem, praefectum a me impositum, ita occiderunt,
 ut mors poenarum eius levissima fuerit.*

XLII. *At, quum processissem inde ad visendas La-
 rissam, et Antrona, et Pteleum, quo in propinquo mul-
 to ante debita vota persolverem, Delphos sacrificandi*

causa escendi. Et his, criminis augendi causa, cum exercitu me isse adiicitur. Scilicet, ut, quod nunc vos facere queror, urbes occuparem, arcibus imponerem praesidia. Vocate in concilium Graeciae civitates, per quas iter feci; queratur unusquilibet militis mei iniuriam; non recusabo, quin, simulato sacrificio, aliud petisse videar. Aetolis et Byzantiis praesidia misimus, et cum Boeotis amicitiam fecimus. Haec, qualiacunque sunt, per legatos meos non solum indicata, sed etiam excusata sunt saepe in senatu vestro: ubi aliquos ego disceptatores, non tam aequos, quam te, Q. Marci, paternum amicum et hospitem, habebam. Sed nondum Romam accusator Eumenes venerat; qui calumniando omnia detorquendoque suspecta et invisaefficeret, et persuadere vobis conaretur, non posse Graeciam in libertate esse, et vestro munere frui, quoad regnum Macedoniae incolume esset. Circumgetur hic orbis: erit mox, qui arguat, nequicquam Antiochum ultra iuga Tauri emotum: graviolemulto Asiae, quam Antiochus fuerit, Eumenem esse: nec conquiescere socios vestros posse, quoad regia Pergami sit: eam arcem supra capita finitimarum civitatum impositam. Ego haec, Q. Marci et A. Atili, quae aut a vobis obiecta, aut purgata a me sunt, talia esse scio, ut aures, ut animi audientium sint: nec tam referre, quid ego, aut qua mente fecerim, quam quomodo id vos factum accipiatis. Consciuss mihi sum, nihil me scientem deliquisse: et, si quid fecerim imprudentia lapsus, corrigi me et emendari castigatione hac posse. Nihil certe insanabile, nec quod bello et armis persequendum esse censeatis, commisi: aut frustra clementiae gravitatisque vestrae fama vulgata pergentes est, si talibus de causis, quae vix querela et expostulatione dignae sunt, arma capitis, et regibus sociis bella infertis.

XLIII. Haec dicenti cum assensu Marcius auctor

fuit mittendi Romam legatos, quum experienda omnia ad ultimum, nec praetermittendam spem ullam censuisset. Reliqua consultatio erat, quonam modo tutum iter legatis esset. Ad id quum necessaria petitio indutiarum videretur, cuperetque Marcius, neque aliud colloquio petisset, gravate et in magnam gratiam petentis concessit. Nihil enim satis paratum ad bellum in praesentia habebant Romani, non exercitum, non ducem: quum Perseus, ni spes vana pacis occaecasset consilia, omnia praeparata atque instructa haberet, et suo maxime tempore atque alieno hostibus incipere bellum posset. Ab hoc colloquio, fide indutiarum interposita, legati Romani in Boeotiam comparati sunt. Ibi iam motus coeperat esse, discedentibus a societate communis concilii Boeotorum quibusdam populis, ex quo renuntiatum erat, respondisse legatos, appariturum, quibus populis proprie societatem cum rege iungi displicuisset. Primi a Chaeronea legati, deinde a Thebis, in ipso itinere occurrerunt, affirmantes non interfuisse se, quo societas ea decreta esset, concilio: quos legati, nullo in praesentia responso dato, Chalcidem se sequi iusserunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitibus praetoriis Boeotorum victa pars, iniuriam persequens, coacta multitudine decretum fecit Thebis, ne Boeotarchae urbibus reciperentur. Exsules Thespias universi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas, iam mutatis animis, revocati decretum faciunt, ut duodecim, qui privati coetum et concilium habuissent, exilio multarentur. Novus deinde praetor (Ismenias is erat, vir nobilis ac potens) capitalis poenae absentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Larissam profecti, causam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant: *ex contentione ortum certamen*. Utriusque tamen partis legati ad

Romanos venerunt, et exsules accusatoresque Ismeniae, et Ismenias ipse.

XLIV. Chalcidem ut ventum est, aliarum civitatum principes, id quod maxime gratum erat Romanis, suo quique proprio decreto regiam societatem aspernati, Romanis se adiungebant: Ismenias gentem Boeotorum in fidem Romanorum permitti aequum censebat. Inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset, haud multum abfuit, quin ab exsulis fautoribusque eorum interficeretur. Thebae quoque ipsae, quod Boeotiae caput est, in magno tumultu erant, aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis ad Romanos. Et turba Coronaeorum Haliartiorumque convenerat ad defendendum decretum regiae societatis. Sed constantia principum, docentium cladibus Philippi Antiochique, quanta esset vis et fortuna imperii Romani, victa eadem multitudo et, ut tolleretur regia societas, decrevit, et eos, qui auctores paciscendae amicitiae fuerant, ad satisfaciendum legatis Chalcidem misit, fideique legatorum commendari civitatem iussit. Thebanos Marcius et Atilius laeti audierunt, auctoresque et his, et separatim singulis fuerunt ad renovandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exsules restitui iusserunt, et auctores regiae societatis decreto suo damnarunt. Ita, quod maxime volebant, discusso Boeotico concilio, Peloponnesum proficiscuntur, Ser. Cornelio Chalcidem accessito. Argis praebitum est iis concilium: ubi nihil aliud a gente Achaeorum petierunt, quam ut mille milites darent. Id praesidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Graeciam traiceretur, missum est. Marcius et Atilius, peractis, quae agenda in Graecia erant, principio hiemis Romam redierunt.

XLV. Inde legatio sub idem tempus in Asiam et circum insulas missa. Tres erant legati, Ti. Clau-

dius, Sp. Postumius, M. Iunius. Ii circumeuntes hortabantur socios ad suscipiendum adversus Persea pro Romanis bellum: et, quo quaeque opulentior civitas erat, eo accuratius agebant, quia minores secuturae maiorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur, quia non fovere tantum, sed adiuvere etiam viribus suis bellum poterant, quadraginta navibus auctore Hegesilocho praeparatis. Qui, quum in summo magistratu esset, (Prytanin ipsi vocant) multis orationibus pervicerat Rhodios, ut, omissa, quam saepe vanam experti essent, regum fovendorum spe, Romanam societatem (unam tum in terris vel viribus, vel fide stabilem) retinerent. *Bellum imminere cum Perseo: desideraturos Romanos eundem navalem apparatus, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidissent. Trepidaturos tum repente paranda classe, quum mittenda esset; nisi reficere naves, nisi instruere navalibus sociis coepissent. Id eo magis enixe faciendum esse, ut crimina delata ab Eumene fide rerum refeilerent.* His incitati, quadraginta navium classem instructam ornatamque legatis Romanis advenientibus, ut non exspectatam adhortationem esse appareret, ostenderunt. Et haec legatio magnum ad conciliandos animos civitatum Asiae momentum fuit. Decimius unus sine ullo effectu, captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis, Romam rediit.

XLVI. Perseus, quum ab colloquio Romanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Marcio conditionibus pacis misit: et Byzantium et Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem sententia ad omnes erat: *collocutum se cum Romanorum legatis.* Quae audisset, quaeque dixisset, ita disposita, ut superior fuisse in disceptatione videri posset. Apud Rhodios legati addiderunt, *Confidere pacem futuram: auctoribus enim Marcio*

atque Atilio missos Romam legatos. Si pergerent Romani contra foedus movere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem. Si nihil deprecando proficiant, id agendum, ne omnium rerum ius ac potestas ad unum populum perveniat. Quum ceterorum id interesse, tum praecipue Rhodiorum, qui plus inter alias civitates dignitate atque opibus excellant: quae serva atque obnoxia fore, si nullus alio sit, quam ad Romanos, respectus. Magis et literae et verba legatorum benigne sunt audita, quam momentum ad mutandos animos habuerunt: potentior esse partis melioris auctoritas coeperat. Responsum ex decreto est: Optare pacem Rhodios: si bellum esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magnisque meritis pace belloque partam, disiungeret sibi ab Romanis. Ab Rhodo redeuntes, Boeotiae quoque civitates, et Thebas, et Coroneam, et Haliartum, adierunt: quibus expressum invitis existimabatur, ut, relicta regia societate, Romanis adiungerentur. Thebani nihil moti sunt: quanquam nonnihil, et damnatis principibus, et restitutis exsulibus, succensebant Romanis. Coronaei et Haliartii, favore quodam insito in reges, legatos in Macedoniam miserunt, praesidium petentes, quo se adversus impotentem superbiam Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est: Praesidium se propter inducias cum Romanis factas mittere non posse: tamen suadere, ita ab Thebanorum iniuriis, qua possent, ut se vindicarent, ne Romanis praeberent causam in se saeviendi.

XLVII. Marcius et Atilius Romam quum venissent, legationem in Capitolio ita renuntiarunt, ut nulla re magis gloriarentur, quam decepto per inducias et spem pacis rege. Adeo enim apparatus belli fuisse instructum, ipsis nulla parata re, ut omnia op-

portuna loca praeoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Graeciam traiceretur. Spatio autem indutiarum sumpto, venturum illum nihilo paratiorum; Romanos omnibus instructiores rebus coepturos bellum. Boeotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne coniungi amplius ullo consensu Macedonibus possent. Haec, ut summa ratione acta, magna pars senatus approbabat: veteres et moris antiqui memores negabant, se in ea legatione Romanas agnoscere artes. Non per insidias et nocturna proelia, nec simulatam fugam improvisosque ad incautum hostem reditus, nec ut astu magis, quam vera virtute, gloriarentur, bella maiores gessisse. Indicere prius, quam gerere, solitos bella; denuntiare etiam interdum pugnam, et locum finire, in quo dimicaturi essent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum, vitae eius insidiantem: eadem Faliscis vinctum traditum proditorem liberorum. Legis haec Romanae esse, non versutiarum Punicarum, neque calliditatis Graecae: apud quos fallere hostem, quam vi superare, gloriosius fuerit. Interdum in praesens tempus plus profici dolo, quam virtute: sed eius demum animum in perpetuum vinci, cui confessio expressa sit, se neque arte, neque casu, sed collatis cominus viribus, iusto ac pio bello esse superatum. Haec seniores, quibus nova haec minus placebat sapientia. Vicit tamen ea pars senatus, cui potior utilis, quam honesti, cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcii, et eodem rursus in Graeciam cum quinquere milibus remitteretur, iubereturque cetera, uti e republica maxime visum esset, agere. A quoque Atilium miserunt ad occupandam Larissam in Thessalia, timentes, ne, si indutiarum dies exisset, Perseus, praesidio eo misso, caput Thessaliae in potestate haberet. Duo millia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam iussus: et P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, trecenti milites

Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in potestate Boeotia esset.

XLVIII. His praeparatis, quanquam ad bellum consilia erant destinata, senatum tamen praeberi legatis placuit. Eadem fere, quae in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Insidiarum Eumeni factarum crimen, et maxima cura, et minime tamen probabiliter, (manifesta enim res erat) defensum. Cetera deprecatio erat: sed non iis animis audiebantur, qui aut doceri, aut flecti possent. Denuntiatum, extemplo moenibus urbis Romae, Italia intra trigesimum diem excederent. P. Licinio deinde consuli, cui Macedonia provincia obvenerat, denuntiatum, ut exercitui diem primam quamque diceret ad conveniendum. C. Lucretius praetor, cui classis provincia erat, cum quadraginta quinquereuibus ab urbe profectus: nam ex relictis navibus alias in alium usum retineri ad urbem placuit. Praemissus a praetore est frater M. Lucretius cum quinquereui una: iussusque, ab sociis ex foedere acceptis navibus, ad Cephalleniam classi occurrere. Ab Rheginis triremi una, ab Locris duabus, ab Uritibus quattuor, praeter oram Italiae supervectus Calabriae extremum promontorium in Ionio mari, Dyrrhachium traiecit. Ibi decem ipsorum Dyrrhachinorum, duodecim Issaeorum, quinquaginta quattuor Gentii regis lembos nactus, simulans se credere, eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephalleniam traiecit. C. Lucretius praetor ab Neapoli profectus, superato freto, die quinto in Cephalleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul opperiens, ut terrestres copiae traicerentur, simul, ut onerariae, ex agmine suo per altum dissipatae, consequerentur.

XLIX. Per hos forte dies P. Licinius consul, votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab urbe profe-

ctus est. Semper quidem ea res cum magna dignitate ac maiestate geritur: praecipue tamen convertit oculos animosque, quum ad magnum nobilemque, aut virtute aut fortuna, hostem, euntem consulem prosequuntur. Contrahit enim non officii modo cura, sed etiam studium spectaculi, ut videant ducem suum, cuius imperio consilioque summam rempublicam tuendam permiserunt. Subit deinde cogitatio animi, qui belli casus, quam incertus fortunae eventus, communisque Mars belli sit: adversa, secunda, quaeque inscitia et temeritate ducum clades saepe acciderint; quae contra bona prudentia et virtus attulerit. Quem scire mortalium, utrius mentis, utrius fortunae consulem ad bellum mittant? triumphantem mox cum exercitu victore scandentem in Capitolium ad eosdem deos, a quibus proficiscatur, visuri, an hostibus eam praebituri laetitiam sint? Persi autem regi, adversus quem ibatur, famam et bello clara Macedonum gens, et Philippus pater, inter multa prospere gesta Romano etiam nobilitatus bello, praebibat; tum ipsius Persei nunquam, ex quo regnum accepisset, desitum belli expectatione celebrari nomen. Cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscentem consulem prosecuti sunt. Duo consulares tribuni militum cum eo missi, C. Claudius, Q. Mucius; et tres illustres iuvenes, P. Lentulus, et duo Manlii Acidini: alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat. Cum iis consul Brundisium ad exercitum, atque inde, cum omnibus copiis transvectus, ad Nymphaeum in Apolloniatium agro posuit castra.

L. Paucos ante dies Perseus, postquam legati, ab Roma regressi, praeciderant spem pacis, consilium habuit. Ibi aliquamdiu diversis sententiis certatum est. Erant, quibus vel stipendium pendendum, si iniungeretur, vel agri parte cedendum, si multarent;

quicquid denique aliud pacis causa patiendum esset, non recusandum videretur, nec committendum, ut in aleam tanti casus se regnumque daret. *Si possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusque afferre posse, quibus non amissa modo recuperare, sed timendus ultro iis esse, quos nunc timeret, posset.* Ceterum multo maior pars ferocioris sententiae erat: *Quicquid cessisset, cum eo simul regno protinus cedendum esse, affirmabant. Neque enim Romanos pecunia aut agro egere: sed hoc scire, quum omnia humana, tum maxima quaeque et regna et imperia sub casibus multis esse. Carthaginiensium opes fregisse sese, et cervicibus eorum praepotentem finitimum regem imposuisse: Antiochum progeniemque eius ultra iuga Tauri emotum. Unum esse Macedoniae regnum, et regione propinquum, et quod, sicubi populo Romano sua fortuna labet, antiquos animos regibus suis videatur posse facere. Dum integra res [sint, statuere] apud animum suum Persea debere, utrum, singula concedendo, nudatus ad extremum opibus extorrisque regno, Samothraciam aliamve quam insulam petere ab Romanis, ubi privatus superstes regno suo in contemptu atque inopia consenescat, malit: an, armatus vindex fortunae dignitatisque suae, aut, ut viro forti dignum sit, patiatur, quodcumque casus belli tulerit; aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non esse admirabilius Romanos Graecia pelli, quam Hannibalem Italia pulsum esse: neque, hercule, videre, qui conveniat, fratri, affectanti per iniuriam regnum, summa vi restitisse; alienigenis bene parto eo cedere. Postremo ita bello et pace quaeri, ut inter omnes conveniat, nec turpius quicquam esse, quam sine certamine cessisse regno: nec praeclarius quicquam, quam pro dignitate ac maiestate omnem fortunam expertum esse.*

LI. Pellae, in vetere regia Macedonum, hoc con-

silium erat. *Geramus ergo, inquit, diis bene iuvantibus, quando ita videtur, bellum: literisque circa praefectos dimissis, Citium (Macedoniae oppidum est) copias omnes contrahit. Ipse centum hostiis sacrificio regaliter Minervae, quam vocant Alcidemon, facto, cum purpuratorum et satellitum manu profectus Citium est. Eo iam omnes Macedonum exter- norumque auxiliorum convenerant copiae. Castra ante urbem ponit, omnesque armatos in campo struxit. Summa omnium quadraginta tria millia armata fuere: quorum pars ferme dimidia phalangitae erant. Hippias Beroeaeus praeerat. Delecta deinde et viribus et robore aetatis, ex omni caetratorum numero, duo millia erant: agema hanc ipsi legionem vocabant. Praefectos habebant Leonnatum et Thrasippum Eulyestas. Ceterorum caetratorum, trium ferme millium hominum, dux erat Antiphilus Edessaesus. Paeones, et ex Parorea et Parstrymonia (sunt autem ea loca subiecta Thraciae) et Agrianes, admixtis etiam Thracibus incolis, trium millium ferme et ipsi expleverunt numerum. Armaverat contraxeratque eos Didas Paeon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant, praefecto Asclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintis tria millia Thracum liberorum suum ducem habebant. Cretensium par paene numerus suos duces sequebatur: Susum Phalasarneum et Syllum Gnossium. Et Leonides Lacedaemonius quingentis ex Graecia, mixto generi hominum, praeerat. Regii is generis ferebatur; exsul, damnatus frequenti concilio Achaeorum, literis ad Persea depresso. Aetolorum et Boeotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achaeus praefectus erat. Ex his mixtis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia contraxerat tria mil-*

lia. Venerat eodem Cotys, Seuthae filius, rex gentis Odrysarum, cum mille delectis equitibus, pari ferme peditum numero. Ita summa totius exercitus triginta novem millia peditum erant, quattuor equitum. Satis constabat, secundum eum exercitum, quem Magnus Alexander in Asiam traiecit, nunquam ullius Macedonum regis copias tantas fuisse.

LII. Sextus et vicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat. Per id omne tempus quiescens Macedonia et progeniem ediderat, cuius magna pars matura militiae esset, et levibus bellis Thracum accolarum, quae exercerent magis, quam fatigaret, sub assidua tamen militia fuerat: et diu meditata Philippo primo, deinde et Persi, Romanum bellum, omnia ut instructa parataque essent, effecerat. Mota parumper acies, (non iusto decursu tamen) ne stetisse tantum in armis viderentur: armatosque, sicut erant, ad concionem vocavit. Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos: quorum maior Philippus, natura frater, adoptione filius; minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites ad bellum: iniuriam populi Romani in patrem seque commemoravit: *Illum, omnibus indignitatibus compulsum ad rebellandum, inter apparatus belli fato oppressum: ad se simul legatos, simul milites ad occupandas Graeciae urbes missos. Fallaci deinde colloquio per speciem reconciliandae pacis extractam hiemem, ut tempus ad comparandum haberent. Consulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quae ** trecenos equites habeant, et pari ferme numero sociorum peditum equitumque. Eo ut accedant regum auxilia Eumenis et Masinissae, non plus septem millia peditum, duo equitum futura. Auditis hostium copiis, respicerent suum ipsi exercitum: quantum numero, quantum genere militum praestarent tironibus, raptim ad id bellum conscriptis, ipsi, a pueris eruditi*

artibus militiae, tot subacti atque durati bellis. Auxilia Romanis Lydos, et Phrygas, et Numidas esse: sibi Thracas, Gallosque, ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quae sibi quisque paraverit pauper miles: Macedonas prompta ex regio apparatu, per tot annos patris sui cura et impensa facta. Commetum illis quum procul, tum omnibus sub casibus maritimis fore: se et pecuniam et frumentum, praeter redditus metallorum, in decem annos seposuisse. Omnia, quae deorum indulgentia, quae regia cura praeparanda fuerant, plena cumulataque habere Macedonas: animum habendum esse, quem habuerint maiores eorum; qui, Europa omni domita, transgressi in Asiam, incognitum famae aperuerint armis orbem terrarum: nec ante vincere desierint, quam Rubro mari inclusis, quod vincerent, defuerit. At, hercule, nunc non de ultimis Indiae oris, sed de ipsius Macedoniae possessione certamen fortunam indixisse. Cum patre suo gerentes bellum Romanos speciosum Graeciae liberandae tulisse titulum: nunc propalam Macedoniam in servitutem petere, ne rex vicinus imperio sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Haec enim tradenda superbis dominis esse cum rege regnoque, si assistere bello, et facere imperata velint.

LIII. Quum per omnem orationem satis frequenti assensu succlamatum esset; tum vero ea vociferatio, simul indignantium minitantiumque, partim iubentium bonum animum habere regem, exorta est, ut finem dicendi faceret. Tantum iussis ad iter parare, (iam enim dici movere castra ab Nymphaeo Romanos) concione dimissa, ad audiendas legationes civitatum Macedoniae se contulit. Venerant autem ad pecunias, pro facultatibus quaeque suis, et frumentum pollicendum ad bellum. Omnibus gratiae actae, remissum omnibus; satis regio apparatus ad ea dictum sufficere: vehicula tantum imperata, ut tormenta,

telorumque missilium ingentem vim praeparatam, bellicumque aliud instrumentum veherent. Profectus inde toto exercitu, Eordaeam petens, ad Begorritem, quem vocant, lacum positis castris, postero die in Elimeam ad Haliaemona fluvium processit. Deinde saltu angusto superatis montibus, quos Cambunios vocant, descendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythium, et Dolichen incolentes. Haec tria oppida paullisper cunctata, quia obsides Larissaeis dederant, victa tamen praesenti metu, in deditionem concesserunt. Benigne his appellatis, haud dubius Perrhaebos quoque idem facturos, urbem, nihil cunctatis, qui incolebant, primo adventu recipit. Cyretias oppugnare coactus, primo etiam die acri concursu ad portas armatorum est repulsus: postero die omnibus copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

LIV. Mylae, proximum oppidum, ita munitum, ut inexcuperabilis munimenti spes incolas ferociores faceret, non portas claudere regi satis habuerunt, sed probris quoque in ipsum Macedonasque procacibus iaculati sunt. Quae res, quum infestiores hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione veniae ad tuendos sese acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrimque animis et oppugnatae sunt, et defensae. Multitudo Macedonum ad subeundum in vicem proelium haud difficulter succedebat: oppidanos, diem, noctem eosdem tuentes moenia, non vulnera modo, sed etiam vigiliae et continens labor conficiebat. Quarto die, quum scalae undique ad muros erigerentur, et porta vi maiore oppugnaretur, oppidani depulsi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hostes faciunt. Quae quum irae magis inconsultae, quam verae fiduciae virium esset, pauci et fessi ab integris pulsati terga dederunt; fugientesque per patentem

portam hostes acceperunt. Ita capta urbs ac direpta est: libera quoque corpora, quae caedibus superfuerunt, venundata. Diruto magna ex parte et incenso oppido profectus, ad Phalannam castra movit: inde postero die Gyrtone pervenit. Quo quum T. Minucium Rufum et Hippiam, Thessalorum praetorem, cum praesidio intrasse accepisset, ne tentata quidem oppugnatione, praetergressus, Elatiam et Gonnun, percussis inopinato adventu oppidanis, recepit. Utraque oppida in faucibus sunt, qua Tempe adeunt; magis Gonnus. Itaque et firmiore id praesidio tutum equitum peditumque, ad hoc fossa triplici ac vallo munitum, reliquit. Ipse, ad Sycurium progressus, opperiri ibi hostium adventum statuit: simul et frumentari passim exercitum iubet in subiecto hostium agro. Namque Sycurium est sub radicibus Ossae montis. Qua in meridiem vergit, subiectos habet Thessaliae campos: ab tergo Macedoniam atque Magnesiam. Ad has opportunitates accedit summa salubritas et copia, pluribus circumiectis fontibus, perennium aquarum.

LV. Consul Romanus, per eosdem dies Thessaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde, postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac prope invii soli, cum ingenti difficultate parvis itineribus aegre Gomphos pervenit: cui si, vexatis hominibus equisque, tironem exercitum ducenti acie instructa et loco suo et tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuunt, magna sua cum clade fuisse pugnatos. Postquam Gomphos sine certamine ventum est, praeter gaudium periculosi saltus superati, contemptus quoque hostium, adeo ignorantium opportunitates suas, accessit. Sacrificio rite perfecto, consul, et frumento dato militibus, paucos ad requiem iumentorum hominumque moratus dies, quum audiret vagari Macedonas

effusos per Thessaliam, vastarique sociorum agros, satis iam refectum militem ad Larissam ducit. Inde, quum tria millia ferme abesset a Tripoli, (Scaeam vocant) super Peneum amnem posuit castra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem navibus accessit cum Attalo atque Athenaeo fratribus, Philetaero fratre relicto Pergami ad tutelam regni. Inde cum Attalo et quattuor millibus peditum, mille equitum, ad consulem venit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenaeus praepositus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Graeciae populis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in oblivionem adducta. Apolloniatae trecentos equites, centum pedites miserunt. Aetolorum alae unius instar, quantum ab tota gente equitum erat, venerant: et Thessalorum (omnis equitatus separatus erat) non plus quam trecenti erant equites in castris Romanis. Aethaei iuventutis suae, Cretico maxime armatu, ad mille quingentos cederunt.

LVI. Sub idem tempus et C. Lucretius praetor, qui navibus praerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem iusso petere, ipse triremem conscendit, sinum Corinthium petens ad praeoccupandas in Boeotia res. Tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius, Chalcidem adveniens, quum a P. Lentulo Haliartum oppugnari audisset, nuntium, praetoris verbis, qui abscedere eum inde iuberet, misit. Boeotorum iuventute, quae pars cum Romanis stabat, eam rem aggressus legatus, a moenibus abscessit. Haec soluta obsidio locum alteri novae obsidioni dedit. Namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali, decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regionum, qui sub Athenaeo erant, Haliartum circumscidit: parantibusque iam oppugnare, supervenit a Creusa praetor. Ad idem fere tempus et ab sociis

naves Chalcidem convenerunt: duae Punicae quinqueremes, duae ab Heraclea ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiae quadriremes. Has praetor, quia nusquam erat maritimum bellum, remisit sociis. Et Q. Marcius Chalcidem navibus venit, Alope capta, Larissa, quae Cremaste dicitur, oppugnata. Quum hic status in Boeotia esset, Perseus, quum ad Sycurium, sicut ante dictum est, stativa haberet, frumento undique circa ex agris convecto, ad vastandum agrum Pheraeorum misit; ratus ad iuvandas sociorum urbes longius a castris abstractos deprehendi Romanos posse. Quos quum eo tumultu nihil motos animadvertisset, praedam quidem, praeterquam hominum, (pecora autem maxime omnis generis fuere) divisit ad epulandum militibus.

LVII. Sub idem deinde tempus consilium et consul et rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creverunt animi vastatione concessa sibi ab hoste Pheraei agri. Itaque eundem inde ad castra, nec dandum ultra spatium cunctandi, censebat. Et Romani censebant, cunctationem suam infamem apud socios esse, maximopere indigne ferentes, non latam Pheraeis opem. Consultantibus, quid agerent, (aderant autem Eumenes et Attalus in consilio) trepidus nuntius affert, hostem magno agmine adesse. Consilio dimisso, signum extemplo datur, ut arma capiant. Interim placet, ex regiis auxiliis centum equites et parem numerum iaculatorum peditum exire. Perseus hora ferme diei quarta, quum paullo plus mille passus abesset a castris Romanis, consistere signa peditum iussit. Praegressus ipse cum equitibus ac levi armatura, et Cotys cum eo ducesque aliorum auxiliorum praecesserunt. Minus quingentos passus ab castris aberant, quum in conspectu fuere hostium equites: duae alae erant magna ex parte

Gallorum, (Cassignatus praerat) et levis armaturas centum fere et quinquaginta Mysi aut Cretenses. Constitit rex, incertus quantum esset hostium. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretensium cohortibus et Thracum, misit. Proelium, quum pares numero essent, neque ab hac aut illa parte nova auxilia subvenirent, incerta victoria finitum est. Eumenis ferme triginta interfecti; inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. Et tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit. Postero die circa eandem horam in eundem locum rex copias admovit, plaustis cum aqua sequentibus. Nam duodecim millium passuum via omnis sine aqua, et plurimi pulveris erat: affectosque siti, si primo in conspectu dimicassent, pugnatuos fuisse apparebat. Quum Romani quiescent, stationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperantes fore, ut Romani equites abeuntium novissimum agmen aggredierentur. Inde certamine orto, quum longius a castris eos eliciissent, facile, ubi ubi essent, se, qui equitatu et levi armatura plus possent, conversuros aciem.

LVIII. Postquam inceptum non succedebat, castra propius hostem movit rex, et a quinque millibus passuum communiit. Inde, luce prima in eodem, quo solebat, loco peditum acie instructa, equitatum omnem levemque armaturam ad castra hostium ducit. Visus et plurimus et propior solito pulvis trepidationem in castris Romanis fecit. Et primo vix creditum nuntianti est, quia prioribus continuis diebus nunquam ante horam quartam hostis apparuerat. Tum solis ortus erat. Deinde ut plurium clamore et cursu a portis dubitatio exempta est, tumultus ingens oboritur. Tribuni, praefectique, et centuriones in praetorium, miles ad sua quisque tentoria discurrit. Minus quingentos passus a vallo instruxerat Perseus

suos circa tumulum, quem Callicinum vocant. Laevo cornu Cotys rex praeerat cum omnibus suae gentis: equitum ordines levis armatura interposita distinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites: intermixti turmis eorum Cretenses. Huic armaturae Medon Beroeaeus, equitibus et summae partis eius Meno Antigoniensis praeerat. Proximi cornibus constiterant regii equites, et mixtum genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigoniensis hic et Paeoniae praefectus Didas erant praepositi. Medius omnium rex erat: circa eum agema, quod vocant, equitumque sacrae alae. Ante se statuit funditores iaculatoresque: quadringentorum manus utraque numerum explebat. Ionem Thessalonicensem et Timanora Dolopem iis praefecit. Sic regii constiterant. Consul, intra vallum peditum acie instructa, et ipse equitatum omnem cum levi armatura misit: pro vallo instructi sunt. Dextro cornu praepositus C. Licinius Crassus, consulis frater, cum omni Italico equitatu, velitibus intermixtis: sinistro M. Valerius Laevinus sociorum ex Graecis populis equites habebat, et eiusdem gentis levem armaturam. Mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinariis tenebat Q. Mucius. Ducenti equites Galli ante signa horum instructi, et de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis trecenti. Thessali quadringenti equites parvo intervallo super laevum cornu locati. Eumenes rex Attalusque cum omni manu sua ab tergo inter postremam aciem ac vallum steterunt.

LIX. In hunc modum maxime instructae acies, par ferme utrimque numerus equitum ac levis armaturae, concurrunt, a funditoribus iaculatoribusque, qui praecesserunt, proelio orto. Primi omnium Thraeces, haud secus quam diu claustris retentae ferae, ira concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu, Italicos equites, incurrerunt, ut usu belli et ingenio im-

pavida gens turbaretur. * gladiis hastas petere pedites, * * nunc succidere crura equis, nunc ilia suffodere. Perseus, in mediam invectus aciem, Graecos primo impetu avertit. Quibus quum gravis ab tergo instaret hostis, Thessalorum equitatus, qui a laevo cornu brevi spatio disiunctus in subsidiis fuerat extra concursum, primo spectator certaminis, deinde, inclinata re, maximo usui fuit. Cedentes enim sensim integris ordinibus, postquam se Eumenis auxiliis adiunxerunt, et cum eo tutum inter ordines suos receptum sociis fuga dissipatis dabant, et, quum minus conferti hostes instarent, progredi etiam ausi, multos fugientium obvios exceperunt. Nec regii, sparsim ipsi passim sequendo, cum ordinatis et certo incedentibus gradu manus conserere audebant. Quum victor equestri proelio rex, *Parvo momento si adiuvisset, debellatum esse*; opportune adhortanti supervenit phalanx, quam sua sponte, ne audaci coepto deessent, Hippias et Leonnatus raptim adduxerant, postquam prospere pugnasse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantae rei conandae, Cretensis Euander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen peditum venientium sub signis vidit, ad regem accurrit, et monere institit, *ne elatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret. Si contentus bene re gesta quiesset eo die, vel pacis honestae conditionem habiturum, vel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet.* In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaque, collaudato Euandro, signa referri, peditumque agmen redire in castra iubet, equitibus receptui canere.

LX. Cecidere eo die ab Romanis ducenti equites, duo millia, haud minus, peditum; capti sexcenti ferme equites. Ex regiiis autem viginti equites, quadraginta pedites interfecti. Postquam redire in castra

victores, omnes quidem laeti, ante alios Thracum insolens laetitia eminebat: cum cantu enim superfixa capita hostium portantes redierunt. Apud Romanos non maestitia tantum ex male gesta re, sed pavor etiam erat, ne extemplo castra hostis aggredere-
 Eumenes suadere, ut trans Peneum transferret castra; ut pro munimento amnem haberet, dum percussi milites animos colligerent. Consul moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, silentio noctis traductis copiis, castra in ulteriore ripa communit. Rex, postero die ad lacessendos proelio hostes progressus, postquam trans amnem in tuto posita castra animadvertit, fatebatur quidem peccatum, quod pridie non institisset victis; sed aliquanto maiorem culpam esse, quod nocte foret cessatum. Nam, ut neminem alium suorum moveret, levi armatura immissa, trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias potuisse. Romanis quidem praesens pavor demptus erat, in tuto castra habentibus: damnum inter cetera praecipue famae movebat. Et in consilio apud consulem pro se quisque in Aetolos conferebant causam: *Ab iis fugae terrorisque principium ortum: secutos pavorem Aetolorum et ceteros socios Graecorum populorum.* Quinque principes Aetolorum, qui primi terga vertentes conspecti dicebantur, Romam missi. Thessali pro concione laudati, ducesque eorum etiam virtutis causa donati.

LXI. Ad regem spolia caesorum hostium referabantur. Donat ex his, aliis arma insignia, aliis equos; quibusdam captivos dono dabat. Scuta erant supra mille quingenta; loricae thoracesque mille amplius summam explebant; galearum gladiatorumque et missilium omnis generis maior aliquanto numerus. Haec, per se ampla, pleraque multiplicata verbis regis, quae ad concionem vocato exercitu habuit: *Praei-*

dicatum eventum belli habetis. Meliorem partem hostium, equitatum Romanum, quo invictos se esse gloriabantur, fudistis. Equites enim illis principes iuventutis, equites seminarium senatus: inde lectos in Patrum numerum consules, inde imperatores creant. Horum spolia paullo ante divisimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis: quae, nocturna fuga vobis subtractae, naufragorum trepidatione passim natantium flumen compleverunt. Sed facilius nobis sequentibus victos Peneum superare erit, quam illis trepidantibus fuit; transgressisque extemplo castra oppugnabimus, quae hodie cepissemus, ni fugissent. Aut, si acie decernere volent, eundem pugnae pedestris eventum exspectate, qui equitum incertamine fuerit. Et qui vicerant alacres, spolia caesorum hostium humeris gerentes, facinora sua audire, ex eo, quod acciderat, spem futuri praecipientes: et pedites, aliena gloria accensi, praecipue qui Macedonum phalangis erant, sibi quoque et navandae regi operae, et similem gloriam ex hoste pariendi, occasionem optabant. Concione dimissa, postero die profectus inde ad Mopselum posuit castra. Tumululus hic ante Tempe est et eminent Larissae medius * *.

LXII. Romani, non abscedentes ab ripa Penei, transtulerunt in locum tutiorem castra. Eo Misagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus et viginti. Per eos dies consilium habenti regi de summa belli, quum iam consedisset ferocia ab re bene gesta, ausi sunt quidam amicorum consilium dare, ut secunda fortuna in conditionem honestae pacis uteretur potius, quam, spe vana evector, in casum irrevocabilem se daret. Modum imponere secundis rebus, nec nimis credere serenitati praesentis fortunae, prudentis hominis et merito felicitis esse. Mitteret ad consulem, qui

foedus in easdem leges renovarent, quibus Philippus pater eius pacem ab T. Quinctio victore accepisset. Neque finire bellum magnificentius, quam ab tam memorabili pugna; neque spem firmiorem pacis perpetuae dari, quam quae percussos adverso proelio Romanos molliores factura sit ad paciscendum. Quod si Romani tum quoque insita pertinacia aequa asperarentur, deos hominesque et moderationis Persei, et illorum pervicacis superbiae, futuros testes. Nunquam ab talibus consiliis abhorrebat regis animus. Itaque plurimum assensu comprobata est sententia. Legati, ad consulem missi, adhibito frequenti consilio, auditi sunt. Pacem petiere, vectigal, quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis pollicentes; urbibus, agris, locisque, quibus Philippus cessisset, cessurum primum. Haec legati. Summotis his, quum consultarent, Romana constantia vicit in consilio. Ita tum mos erat, in adversis vultum secundae fortunae gerere, moderari animos in secundis. Responderi placuit, Ita pacem dari, si de summa rerum liberum senatui permittat rex de se deque universa Macedonia statuendi ius. Haec quum renuntiassent legati, miraculo ignavis moris pertinacia Romanorum esse; et plerique vetare, amplius mentionem pacis facere: ultro mox quaesituros, quod oblatum fastidiant. Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia virium esse, timere: et, summam pecuniae augens, si pretio pacem emere posset, non desistit animum consulis tentare. Postquam nihil ex eo, quod primo responderat, mutabat, desperata pace, ad Sycurium, unde profectus erat, rediit, belli casum de integro tentaturus.

LXIII. Fama equestris pugnae, vulgata per Graeciam, nudavit voluntates hominum. Non enim solum, qui partis Macedonum erant, sed plerique, ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim su-

perbiamque experti, laeti eam famam acceperere: non ob aliam causam, quam pravo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur, deteriori atque infirmiori favendo. Eodem tempore in Boeotia summa vi Haliartum Lucretius praetor oppugnabat: et, quanquam nec habebant externa auxilia obsessi, praeter Coronaeorum iuniores, qui prima obsidione moenia intraverant, neque sperabant, tamen ipsi animis magis, quam viribus, resistebant. Nam et eruptiones in opera crebro faciebant: et arietem admotum, libramento plumbi gravatum, ad terram urgebant: et, si qua declinarent, qui agebant, ictum, pro diruto muro novum tumultuario opere, raptim ex ipsa ruinae strage congestis saxis, exstruebant. Quum operibus oppugnatio lentior esset, scalas per manipulos dividi praetor iussit, ut corona undique moenia aggressurus; eo magis suffecturam ad id multitudinem ratus, quod, qua parte palus urbem cingit, nec attingebat oppugnari, nec poterat. Ipse ab ea parte, qua duae turres, quodque inter eas mari erat, ruerant, duo millia militum delectorum admovit; ut eodem tempore, quo ipse transcendere ruinas conaretur, concursu adversus se oppidanorum facto, scalis vacua defensoribus moenia capi parte aliqua possent. Haud segniter oppidani vim eius arcere parant. Nam super stratum ruinis locum, fascibus aridis samentorum iniectis, stantes cum ardentibus facibus accensuros ea se saepe minabantur, ut, incendio intersaepti ab hoste, spatium ad obiciendum interiorem murum haberent. Quod inceptum eorum fors impedit. Nam tantus repente effusus est imber, ut nec accendi facile pateretur, et exstingueret accensa. Itaque et transitus per distracta fumantia virgulta patuit; et, in unius loci praesidium omnibus versis, moenia quoque pluribus simul partibus scalis capiuntur. In primo tumultu captae urbis seniores impubesque, quos

casus obvius obtulit, passim caesi: armati in arcem confugerunt: et postero die, quum spei nihil superesset, deditioe facta, sub corona venierunt. Fuerunt autem duo millia ferme et quingenti. Ornamenta urbis, statuæ et tabulæ pictæ, et quicquid pretiosæ prædæ fuit, ad naves delatum: urbs diruta a fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus: quibus sine certamine receptis, urbem tradidit exsulibus, et qui Romanorum partis erant: adversæ factionis hominum, fautorumque regis ac Macedonum familias sub corona vendidit. His gestis in Boeotia, ad mare ac naves rediit.

LXIV. Quum hæc in Boeotia gererentur, Perseus ad Sycurium stativa dierum aliquot habuit. Ubi quum audisset, raptim Romanos circa ex agris demessum frumentum convehere, deinde ante sua quemque tentoria spicas fascibus desecantem, quò purius frumentum tereret, ingentes acervos per tota castra stramentorum fecisse: ratus incendio opportuna esse, faces, taedamque, et malleolos stuppæ illitos pice parari iubet: atque ita media nocte profectus, ut prima luce aggressus falleret. Nequicquam. Primæ stationes oppressæ tumultu ac terrore suo ceteros excitaverunt: signumque datum est arma extemplo capiendi; simulque in vallo, ad portas, miles instructus erat, et intentus propugnationi castrorum. Perseus et extemplo circumegit aciem, et prima impedimenta ire, deinde peditum signa ferri iussit. Ipse cum equitatu et levi armatura substitit ad agmen cogendum; ratus, id quod accidit, insecuturos ad extrema ab tergo carpenda hostes. Breve certamen levis armaturæ maxime cum procuratoribus fuit. Equites peditesque sine tumultu in castra redierunt. Demessis circa segetibus, Romani ad Cranonium intactum agrum castra movent. Ibi quum securi, et propter castrorum longinquitatem, et viæ inopis

aquarum difficultatem, quae inter Sycurium et Cranona est, stativa haberent; repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura visus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant: peditum agmen sub luce reliquerant in proxima planitie. Stetit paulisper in tumulis, elici posse ratus ad equestre certamen Romanos. Qui postquam nihil movebant, equitem mittit, qui pedites referre ad Sycurium signa iuberet: ipse mox insecutus. Romani equites, modico intervallo sequentes, sicubi sparsos ac dissipatos invadere possent, postquam confertos abire, signa atque ordines servant, viderunt, et ipsi in castra redeunt.

LXV. Inde, offensus longinquitate itineris, rex ad Mopselum castra movit: et Romani, demessis Cranonis segetibus, in Phalannaicum agrum trans-eunt. Ibi quum ex transfuga cognosset rex, sine ullo armato praesidio passim vagantes per agros Romanos metere, cum mille equitibus, duobus millibus Thracum et Cretensium profectus, quum, quantum accelerare poterat, effuso agmine isset, improvise aggressus est Romanos. Iuncta vehicula, pleraque onusta, mille admodum capiuntur, sexcenti ferme homines. Praedam custodiendam ducendamque in castra trecentis Cretensium dedit. Ipse, revocato ab effusa caede equite et reliquis peditum, ducit ad proximum praesidium, ratus haud magno certamine opprimi posse. L. Pompeius tribunus militum praerant, qui percussos milites repentino hostium adventu in propinquum tumulum recepit, loci se praesidio, quia numero et viribus impar erat, defensurus. Ibi quum in orbem milites coegisset, ut densatis scutis ab ictu sagittarum et iaculorum sese tuerentur, Perseus, circumdato armatis tumulo, alios ascensum undique tentare iubet, et cominus proelium conserere.

alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumstabat: nam neque conferti pugnare propter eos, qui ascendere in tumulum conabantur, poterant: et, ubi ordines procursando solvissent, patebant iaculis sagittisque. Maxime cestrosphendonis vulnerabantur. Hoc illo bello novum genus teli inventum est. Bipalme spiculum hastili semicubitali infixum erat, crassitudine digiti. Huic abiegnae breves pinnae tres, velut sagittis solent, circumdabantur: funda media duo funalia imparia habebat. Quum maiori nisu libratum funditor habena rotaret, excussum, velut glans, emicabat. Quum et hoc, et alio omni genere telorum, pars vulnerata militum esset, nec facile iam arma fessi sustinerent, instare rex, ut dederent se, fidem dare, praemia interdum polliceri: nec cuiusquam ad deditionem flectebatur animus; quum ex insperato iam obstinatis mori spes affulsit. Nam quum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra nuntiassent consuli, circumsideri praesidium; motus periculo tot civium (nam octingenti ferme, et omnes Romani erant) cum equitatu ac levi armatura (accesserant nova auxilia, Numidae pedites equitesque et elephantum) castris egreditur: et tribunus militum imperat, ut legionum signa sequantur. Ipse, velitibus ad firmanda levium armorum auxilia adiectis, ad tumulum praecedit. Consulis latera tegunt Eumenes, Attalus, et Misagenes, regulus Numidarum.

LXVI. Quum in conspectu prima signa suorum circumsessis fuerunt, Romanis quidem ab ultima desperatione recreatus est animus: Perseus, cui primum omnium fuerat, ut, contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatoribus occisisque, non tereret tempus in obsidione praesidii; secundum, ea quoque tentata utcunque, quum sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto, abire; et ipse hostium adventum, elatus successu, mansit, et, qui phalangem

arcesserent, prope misit. Qua et serius, quam res postulabat, et raptim acta, turbati cursu adversus instructos et praeparatos erant adventuri. Consul anteveniens extemplo proelium conseruit. Primo resistere Macedones; deinde, ut nulla re pares erant, amissis trecentis peditibus, viginti quattuor primoribus equitum ex ala, quam Sacram vocant, inter quos Antimachus etiam praefectus alae cecidit, abire conantur. Ceterum iter prope ipso proelio tumultuosius fuit. Phalanx, abs trepido nuntio accita, quum raptim duceretur, primo in angustiis captivorum agmini oblata vehiculisque frumento onustis: iis caesis, ingens ibi vexatio partis utriusque fuit, nullo exspectante, ut utcunque explicaretur agmen, sed armatis detrudentibus per praeceps impedimenta, (neque enim aliter via aperiri poterat) iumentis, quum stimularentur, in turba saevientibus. Vix ab incondito agmine captivorum expedierant sese, quum regio agmini percussisque equitibus occurrunt. Ibi vero clamor iubentium referre signa ruinae quoque prope similem trepidationem fecit: ut, si hostes, introire angustias ausi, longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. Consul, recepto ex tumulo praesidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt, qui eo die magno proelio pugnatum auctores sint: octo millia hostium caesa, in his Sopatrum et Antipatrum regios duces: vivos captos circiter duo millia octingentos, signa militaria capta viginti septem. Nec ineruentam victoriam fuisse: supra quattuor millia et trecentos de exercitu consulis cecidisse: signa sinistrae alae quinque amissa.

LXVII. Hic dies et Romanis refecit animos, et Persea perculit, ut, dies paucos ad Mopselum moratus, sepulturae maxime militum amissorum cura, praesidio satis valido ad Gonnium relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quendam et

regiis praefectis cum modica manu relinquit ad Philam, iussum Magnetas ex propinquo tentare. Quum Pellam venisset, exercitu in hiberna dimisso, ipse cum Cotye Thessalonicam est profectus. Eo fama affertur, Atlesbim regulum Thracum, et Corragum Eumenis praefectum, in Cotyis fines impetum fecisse, et regionem, Marenen quam vocant, cepisse. Itaque, dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur. Ducenta talenta, semestre stipendium, equitatu numerat, quum primo annum dare constituisset. Consul, postquam profectum Persea audivit, ad Gonnum castra movet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm, Macedoniae claustra tutissima praebet, et in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Quum et loco et praesidio valido inexpugnabilis restitisset, abstinit incepto. In Perrhaebiam flexis itineribus, Malloea primo impetu capta ac direpta, Tripoli aliaque Perrhaebia recepta, Larissam rediit. Inde Eumene atque Attalo domum remissis, Misagenem Numidasque in hiberna in proximis Thessalis urbibus distribuit: et partem exercitus ita per totam Thessaliam divisit, ut et hiberna commoda omnes haberent, et praesidio urbibus essent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Graecarum civitatum socios omnes praeter Achaeos dimisit. Cum exercitus parte profectus in Achaiam Phthiotim, Pteleum desertum fuga oppidanorum diruit a fundamentis, Antrona voluntate colentium recepit. Ad Larissam deinde exercitum admovit. Urbs deserta erat; in arcem omnis multitudo concesserat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones, regium praesidium, metu excesserant. A quibus relictis oppidani in deditionem extemplo veniunt. Dubitari inde, utrum Demetrias prius aggredienda foret, an in

Boeotia aspiciendae res. Thebani, vexantibus eos Coronaeis, in Boeotiam arcessebant. Ad horum preces, quia hibernis aptior regio, quam Magnesia erat, in Boeotiam duxit.

EPITOME LIBRI XLIII.

Praetores aliquot, eo quod avaro et crudeliter provincias administrassent, damnati sunt. P. Licinius Crassus proconsul complures in Graecia urbes expugnavit, et crudeliter diripuit. Ob id captivi, qui ab eo sub corona venierant, ex senatusconsulto postea restituti sunt. Item a praefectis classium Romanarum multa impotenter in socios facta. Res praeterea a Perseo rege in Thracia prospere gestas continet, victis Dardanis et Illyrico, cuius rex erat Gentius. Motus, qui in Hispania ab Olonico factus erat, ipso interempto consedit. M. Aemilius Lepidus a censoribus princeps in senatu lectus.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XLIII.

Eadem aestate, qua in Thessalia equestri pugna vivere Romani, legatus, in Illyricum a consule missus, opulenta duo oppida vi atque armis coegit in dedicationem; omniaque iis sua concessit, ut opinione clementiae eos, qui Carnuntum munitam urbem incolabant, alliceret. Postquam nec, ut dederent se, compellere, neque capere obsidendo poterat; ne duabus oppugnationibus nequicquam fatigatus miles esset,